

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Katariina Sofia Päts

**Eestikeelse kõrgema hariduse mõtte arenemine venestusajast
rahvusülikooli loomiseni**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: prof Pärtel Piirimäe, PhD

Tartu 2020

Sisukord

1. Eestikeelse kõrgema hariduse mõte venestusajal	6
1.1. Eestikeelse kõrgema hariduse idee süünd	6
1.2. Balti haridus või impeeriumi haridus.....	8
1.3. Tartu renessanss ja esimene eestikeelne gümnaasium.....	11
1.3.1. Tütarlaste harimise tähtsus	13
2. Eestikeelse keskhariduse areng kahe revolutsiooni vahel	14
2.1. Meie lapsed peavad meile jääma – Peeter Põld eestikeelse haridusmõtte eestvedajana 14	
2.2. Veel kord eestikeelse keskhariduse mõttekusest	17
2.3. Murranguline 1917. aasta keskhariduses	19
2.3.1. Keskkooliõpilaste rahvuslik aktiveerumine	20
3. Eestikeelse ülikooli võimalikkusest	23
3.1. Esimesed sammud eestikeelse ülikooli poole	23
3.1.1. Eestikeelse soome-ugri osakonna rajamise idee.....	24
3.2. Eesti üliõpilaste hariduspoliitilised seisukohad	26
3.3. Eestikeelne ülikool saab reaalsuseks	29
Kokkuvõte	31
Kasutatud allikad ja kirjandus	34
Summary.....	38

Sissejuhatus

Ühelt poolt kõrghariduse ja teaduse kiirenev rahvusvahelistumine ning teisalt äsja möödunud rahvusülikooli 100. aastapäev on taas fookusesse tõstnud küsimuse eestikeelse kõrghariduse võimalikkusest ja vajalikkusest. Sada aastat tagasi Eesti riigi loomise protsessis võeti vastu põhimõtteline otsus, et ülikool peab saama eestikeelne.¹ Otsus sündis osaliselt praktilistel kaalutlustel – vajas uus riik ju toimimiseks kõigis eluvaldkondades eestikeelseid spetsialiste. Vähemalt samavõrra oli tegemist ka oma iseolemise manifesteerimisega. Rahvuslik eneseteadvus võis küll vaid loetud kümnendid vana olla, aga oli ainukordne võimalus otsustavalt võõrmõjust lahti öelda ja see kasutati ära.

Emakeelne ülikool poleks saanud tekkida tühja koha peale. Vaadeldes eestikeelset ülikooli eesti ühiskondliku ja kultuurilise mõtte tipuna, on kogu rahvusliku eneseteadvuse tõusmise protsess alates ärkamisajast selle eellugu. Eriti oluline oli ülikooli avamiseks vajaliku kriitilise hulga õppejõudude ja potentsiaalsete üliõpilaste olemasolu. Esimesed eesti soost haritlased ja tudengid koondusid juba ärkamisajal, et säilitada oma rahvuslik identiteet ka väljaspool talupojaseisust, kuid eestikeelse kõrghariduseni jõudmiseks oli vaja ka süstemaatilist mõttetööd. Otsustav muutus eestlaste keelekasutuses ja meelsuses oli seotud linna kõrgemasse saksakeelsesesse kooli minekuga. Seetõttu keskendub ka käesolev töö kõrghariduse kõrval just keskharidusele. Samas möönab autor, et pikalt oli rahvakool laiematele rahvahulkadele ainus kättesaadav haridus, mis kujundas nende maailmamõistmist ja suhtumist, mistõttu ei saa täiesti tähelepanuta jätta ka seal toimunud olulisemaid muudatusi.

Pealkirjas kajastuv kõrgem haridus on teadlikult mõnevõrra ambivalentne mõiste. Selle eesmärk on viidata üheaegselt nii kesk- kui kõrgharidusele, kuid vaadeldaval perioodil oli keskharidus mõnevõrra ebamäärasem mõiste kui tänapäeval. Ühtluskool kui haridussüsteem, kus kõik astmed üksteisele järgnevad ja eelmine aste õpilase järgmiseks ette valmistab, rakendus alles Eesti vabariigi loomisega.² Sinnamaani oli palju erinevat tüüpi koole ja erinevaid n-ö haridusradu. Seega pole võimalik kõneleda üheselt tänase gümnaasiumihariduse paralleelist, kuid mõeldud on klassikalisest algharidusest kõrgemat haridust ja eelkõige keskharidust.

---

¹ Eesti Ajutise Valitsuse määras ülikooli taasavamise ettevalmistamise Peeter Põllule, kelle juhitud Tartu ülikooli taasavamise eeltööde komisjon otsustas 26.05 1919, et ülikooli ametlik õppe- ja asjaajamiskeeleks saab eesti keel. vt protokoll Eesti ülikooli algus. Tartu ülikooli uuestisünd rahvusülikoolina 1919. Koost. Helmut Piirimäe. Tartu: Tartu ülikool 1994.

² Ühtluskooli ja selle rakendamist on pikemalt käsitletud töö 2. peatükis.

Käesoleva töö eesmärk on esitada eestikeelse kõrgema hariduse mõtte lugu kolme kümnendi vältel venestusaja algusest rahvusülikooli avamiseni 1919. aasta detsembris. Venestusajal tekkis esimene arvestatav vastukaal saksa keele ülemvõimule, mis lõpuks avas teatavaid võimalusi ka eestlastele, rahvusülikooli loomine omakorda pani alguse täiesti uuele perioodile eesti kultuuriloos. Olulisemad küsimused, millele autor töö käigus vastust otsib on: missuguste argumentidega põhjendati eestikeelse kõrgema hariduse vajalikkust, seda nii kasvatusteaduslikust kui ühiskondlikust vaatepunktist; kuidas toimus mõtte liikumine üksikutelt isikutelt laiematele ühiskondlikele kihtidele ja kas selle käigus argumendid muutusid ning viimaks kas eksisteeris ka opositsioon sellele ideele ning kui jah, siis millised olid nende argumendid.

Eestikeelse kõrgema hariduse lugu jääb omamoodi haridusajaloo, üldise kultuuriloo aga ka poliitilise ajaloo piirimaile, mistõttu sellest eraldi pole kuigipalju kirjutatud, pigem leiab paljudest teostest viiteid ja mainimisi aga mitte kuigi terviklikku käsitlust. Tõenäoliselt on kõige lähemal käesolevale tööle teemalt Toomas Karjahärmi ja Väino Sirki „Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917,“³ kuid selle uurimuse üldistusaste on kõrgem, samuti on kõrgema hariduse kõrval tähelepanu maaharitlaste ja külakoolmeistrite tasandil. Lisaks on selle teose puhul oluline roll statistikal, antud töös on rõhk konkreetsete inimeste seisukohtadel. Samad autorid on uurinud eesti haritlaskonna paleusi ka teistel perioodidel⁴. Samuti on Toomas Karjahärm analüüsinud näiteks vene mõju eesti ühiskondlikule mõttele.⁵ Väino Sirk kuulub koos Endel Laulu, Aleksander Elango ja Allan Liimiga Eesti olulisemate haridusajaloolaste hulka. Käesoleva töö kontekstis on olulisemaid teoseid nende ühisloome „Eesti kooli ajalugu II köide 1860. aastaist 1917. aastani“⁶, aga nad on ka eraldiseisvalt panustanud oluliselt ja erinevate nurkade all Eesti haridusloo uurimisse.⁷ Uurimise all olev periood on üldisemalt eesti ühiskonna moderniseerumise ja kodanikuühiskonnaks kujunemise aeg. Selles valdkonnas on oluline panus Ea Jansenil, kes on seda käsitlenud oma suurteoses „Eestlane muutuv asjas“⁸. Eraldi on ta põhjalikumalt käsitlenud eesti rahvusluse sündi uurimuses „Vaateid eesti rahvusluse sünniaega.“⁹ Rahvusülikooli rajamisest on pikemalt kirjutatud teoses „Tartu ülikooli

---

³ Toomas Karjahärm, Väino Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 1997.

⁴ Toomas Karjahärm, Väino Sirk. Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo 2001.

⁵ Toomas Karjahärm. Ida ja lääne vahel. Eesti-vene suhted 1850-1917. Tallinn: Entsüklopeediakirjastus 1998, lk 225–249.

⁶ Aleksander Elango, Endel Laul, Allan Liim, Väino Sirk. Eesti kooli ajalugu II köide 1860. aastaist 1917. aastani. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus 2010.

⁷ Vt nt Väino Sirk. Visioonidest teguriks hariduspoliitikas: eesti haridusideoloogia peasuunad ja ühiskondlik organiseerumine Esimese maailmasõjani. *Acta Historica Tallinnensia*. 20. 2014, lk 74–95.

⁸ Ea Jansen. Eestlane muutuvad ajas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Eesti ajalooarhiiv 2007.

⁹ Ea Jansen. Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa 2004.

ajalugu 1632–1982“¹⁰. Ülikooli ajaloo ja ka tudengielu uurimisesse on olulise panuse andnud Helmut Piirimäe.¹¹

Võrreldes juba varemkirjutatuga on käesolevas töös vaatluse all otseselt mõtte- ja otsustusprotsessides osalenute seisukohad. Samuti on oluline osa keskkooliõpilaste ja üliõpilaste laiemate hulkade tegevusel ja mõjul sündmustele. Et ühiskondlik mõte avaldub avalikus ruumis ja areneb diskussioonis, on käesoleva töö jaoks olnud kõige olulisemad erinevad tolelaegsed avalikud mõtteavaldused. Nii on põhilised allikad ajaleheartiklid, kõned ja kongressidel peetud mõttevahetused. Kõige laialdasemat kasutust on leidnud ajalehe „Postimees“ kirjutised aga ka „Kasvatus ja haridus“ ning „Üliõpilaste Leht“ pakkusid olulist sissevaadet just konkreetsete huvigruppide mõtetesse ja arvamustesse.

Antud töö on jagatud kolmeks peatükiks. Esimese peatüki fookuses on periood venestusaja algusest kuni esimese eestikeelse gümnaasiumi loomiseni 1906. aastal. Kuna mõte eestikeelsest kõrgemast haridusest sündis juba ärkamisajal, on peatüki sissejuhatuseks antud lühike ülevaade ärkamisaja olulisematest emakeelset haridust puudutavatest ideedest, mis suurel määral mõjutasid ka venestusperioodi ühiskondlikku mõtet. Ärkamisaja haridusmõtte pikemat analüüsimist ei võimalda ühelt poolt käesoleva töö mahuline piirang, teisalt on selle ajajärgu haridusideed võrreldes hilisemate perioodidega eesti ajalookirjutuses põhjalikumalt läbi kirjutatud.¹² Teine peatükk keskendub eestikeelse keskkooli arengule esimeste gümnaasiumite loomisest veebruarirevolutsioonini. Tähelepanu on pööratud rohkem kasvatusteaduslikule poolele ja praktilistele küsimustele, mis kerkisid esimeste eestikeelsete keskkoolide loomise pinnalt. Viimane peatükk analüüsib samme, mis viisid eestikeelse ülikooli loomiseni ja pöörab eraldi tähelepanu eesti üliõpilaste rollile selles.

---

¹⁰ Tartu ülikooli ajalugu 1632–1982. Toim. Karl Siilivask. Tallinn: Perioodika 1985.

¹¹ Eesti ülikooli algus. Tartu ülikooli uuestisünd rahvusülikoolina 1919. Koost. Helmut Piirimäe. Tartu: Tartu ülikool 1994; *Vivat academia* – üliõpilasseltsid ja korporatsioonid Eestis. Peatoimetaja Helmut Piirimäe. Tartu: Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus 2007.

¹² Ärkamisaja eestikeelse kõrgema hariduse mõtte olulisim ilming oli Aleksandrikooli liikumine. Üks põhjalikumaid teoseid sellest on Hans Kruusi Eesti Aleksandrikool. Tartu: Noor-Eesti 1939.

1. Eestikeelse kõrgema hariduse mõte venestusajal

1.1. Eestikeelse kõrgema hariduse idee sünn

Kuigi 19. sajandi alguses oli eesti keel saanud ülikoolis õppeaineks ja oli äratanud valgustusaja ideede vaimus teatavat huvi, oli tegemist pigem baltisakslaste hobiga ja kirikuõpetajate praktilise vajadusega. Eesti keele staatust iseloomustas F. R. Faehlmanni võrdlus eesti keelest kui orja märgistusest. Kellel vähegi oli võimalik talupojaseisusest kaugemale jõuda, loobusid eesti keele rääkimisest.¹³ Mõte eestikeelsest või vähemalt eestlaste enda kontrolli all olevast haridusest sündis vastuseisust sakslaste kontrollitud kirikuelule. Nii nõudsid isegi talupojad oma 1864. aasta suurmärgukirjas keisrile õigust kaasa rääkida kirikuõpetaja valimises, kuna viimases nähti ainsat õpetatud meest, kes talurahvaga lähedalt kokku puutub.¹⁴ Samal seisukohal olid ka esimesed rahvusliku liikumise juhttegelased nagu Friderich Reinhold Kreutzwald ja Johann Voldemar Jannsen. Kreutzwald nägi kirikuõpetajates suurimaid rahva pimestajaid ja leidis, et eestlaste kultuurrahvaks saamise tingimuseks on kooli oma kontrolli alla saamine.¹⁵ Jannsen kirjeldas valitsevat situatsiooni tabavalt oma 1866. aasta kirjades Soome ajaloolasele ja eestlastega tihedas kontaktis olnud Yrjö Koskisele. Ka tema leidis, et esmatähtis on läbi viia koolireform, sest saksa kirikuõpetajate kontrolli all on võimatu rahvuslikku kooli arendada.¹⁶ Rahvuslikku kooli oli tema sõnul aga vaja selleks, et eestlased muutuks iseteadlikuks rahvaks. Sellega pidi ühtlasi lõppema situatsioon, kus eestlased on sakslaste ja venelaste vahel justkui õnnetu preili kahe kosilasega, keda kumbagi ta ei taha, aga ära joosta ka ei jõua.¹⁷

Esimene mõte konkreetsest eestikeelsest kõrgemast koolist hakkas tegelikult arenema juba 1862. aastal Viljandimaal Tarvastus, kui kohalikud tahtsid kooli loomisega tähistada Liivimaa pärisorjusest vabastamise 50. aastapäeva. Üks mõtte algatajaid oli Jaan Adamson, kes oli seisukohal, et ükski rahvas pole arenenud ilma oma haritud kihita, mistõttu on hädavajalik, et ka eestlased asuks endale välja koolitama oma haritud mehi, kes saaks siis omakorda uut põlvkonda harida.¹⁸ Mõttest arenes välja Aleksandrikooli liikumine, mis kujunes pärast 1869. aasta esimest üldlaulupidu üheks ärkamisaja suuremaks üldrahvalikuks ettevõtmiseks. Sellest,

---

¹³ Friedrich Robert Faehlmann. Eesti keele lektorikursuse avaloengu sissejuhatav osa (1842). Ilmunud kogumikus "Eesti ajaloolised kõned". Koost. Maarja Keskspaik. Tallinn: Skymarket 2013, lk 22-23.

¹⁴ Ea Jansen. Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa 2004, lk 89.

¹⁵ Fr. R. Kreutzwaldi ja L. Koidula kirjavahetus 1867-1873. Toim. Eduard Erits. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1962, lk 423.

¹⁶ Jannseni kiri Yrjö Koskisele 16.11 1866. Oskar Loorits *Yrjö-Koskinens Briefwechsel mit seinen estnischen Freunden*. Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1934. Tartu: Õpetatud Eesti Selts 1936. lk 49-52

¹⁷ Jannseni vastus Yrjö Koskise kuuele küsimusele 12.09 1866 *Ibid*, lk 41-45.

¹⁸ Villem Reiman. Jaan Adamson. Eesti Kultura II. Koost. Villem Reiman. Tartu: Postimees 1913, lk 65-66.

et kirikuõpetajad eestlaste hariduspüüdluseid tõsiselt võtsid annab tunnistust Paistu pastori Hanseni 1867. aasta lõpus ilmunud artikli käsikiri. Tal polnud küll midagi eestlaste ja nende harimise vastu, kuid ta pidas tärkavat eesti rahvuslust lubamatuks separatismiks, mis ajaloolisi sidemeid lõhub. Hansen süüdistas põhiliselt soomlasi selles, et eestlased unistavad oma gümnaasiumist ja ei pea võimatuks ka oma ülikooli.¹⁹ Lisaks näitab see mõte, et rahvuslaste vastased nägid eesti ülikoolis juba eestlaste kaugemat sihti.

Üldlaulupeo ja Aleksandrikooli liikumise sündmustes kujunes eestlaste mõjukaimaks haridusmõtlejaks Jakob Hurt, kes oma kõnedes süstematiseeris mõtted eestikeelsest kõrgemast haridusest ja pani sellega suuresti paika sihi ja eesmärgid järgnevateks aastakümneteks. Loomulikult lisandus uusi põlvkondi, täpsustusi ja seisukohti, kuid sisuliselt võib vaadelda perioodi ärkamisajast Eesti vabariigi loomiseni hariduslikust aspektist, kui teekonda selle programmi ja ideede realiseerimiseni.

Hurda õpetuse jaguneb suuresti pedagoogiliseks komponendiks ehk põhjendusteks, miks on emakeeles õppimine lapsele kasulik ja teistpidi ühiskondlikuks komponendiks ehk põhjendusteks, miks on emakeelne kooliharidus eesti rahvale kasulik. Need kaks argumentatsiooniliini olid kuni iseseisva riigi loomiseni kõrvuti, kusjuures viimase puhul muutus järjest olulisemaks ka poliitiline mõõde. Pedagoogilise poole pealt tasub märkida, et emakeelse õppe kasutegurit gümnaasiumis põhjendatakse üldiselt samade argumentidega kui emakeelse õppe vajadust rahvakoolis. Et rahvakool pidi kohustuslik olema kõigile ja gümnaasium märkis juba kõrgemat haridust, siis pöörati laiapõhjalisele üksikisiku kasule mõistagi rahvakooli tasandil rohkem tähelepanu ja võeti samad argumendid sobival hetkel üle ka emakeelse gümnaasiumihariduse põhjendamisse.

Pedagoogilisest aspektist pidas Hurt kõige olulisemaks seda, et võõras keeles õppimine on ebaloomulik ja pidurdab ka kõige andekamate edasijõudmist. Ta leidis, et võõrkeelne õpetus on just see põhjus, miks nii paljud kunagi kreiskoolist edasi ei jõua, sest kui õppida teises keeles kui mõelda, jääb õpetus seosetuks ja ununeb palju kiiremini, samuti tekitavad raskused õpilastes trotsi.²⁰ Teiseks oli Hurt seisukohal, et sakslaste linnakool ei täida eestlaste vajadusi, sest neile tuleks õpetada ka praktilisi oskusi, mida on vaja talupoegadel ja maa-ametnikel. Kolmandaks leidis ta, et eestikeelsest koolist võidaks ka eesti kirjasõna ja kogu rahva vaimuvara.²¹ Lisaks

---

¹⁹ Malle Salupere. Postipapa. Mitmes peeglis, mitmes rollis. Tallinn: Tänapäev 2006, lk 191-192.

²⁰ Jakob Hurt. Kõne esimesel üldlaulupeol (1869). Ilunud kogumikus Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Koost. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1939, lk 46.

²¹ Kõne esimesel üldlaulupeol, lk 47-48.

oli Hurt seisukohal, et rahvakoolis tuleks juba õpetada emakeele grammatikat, sest eesti keel on endiselt puise kirikukeele küüsis ja selle harimisega tuleb järjepidevalt tegeleda.²²

Ühiskondlikust aspektist sidus Hurt emakeelse õpetuse vajaduse esmajärgus teiste rahvaste koloniseerimispüüetele vastuseisemisega.²³ Hurt oli kusjuures esimeste seas, kes tajus sakslaste rõhumise kõrval sama ohtu ka venelaste poolt. Teine oluline argument just eestikeelse kõrgema hariduse poolt oli Hurdal tervikliku haritud rahva loomise vajadus. Ta kritiseeris tugevalt süsteemi, kus õppinud eestlased ümberrahvastuvad, asuvad ainult oma isiklike ametialaseid huve taga ajama ja on ülejäänud eestlaskonna jaoks peaaegu surnud. Hurt oli veendunud, et eesti rahvas ei saa täielikult välja areneda, kui tal pole oma haritud kihti.²⁴

Hurda kõrval ei saa mainimata jätta ka Carl Robert Jakobsoni, kellel oli samuti väga oluline panus eesti rahvuslikku ärkamisaega. Jakobson oli innukas Aleksandrikooli liikumise toetaja ja seisis hea selle eest, et koolist tuleks tõsine ettevõtmine.²⁵ Tema põhirõhk haridusküsimustes oli siiski rahvakooliga seonduval. Ta leidis, et kuna 80% eestlastest kihelkonnakoolist edasi ei õpi, siis on oluline, et sealne haridus oleks terviklik ja ei keskenduks noorte järgmisele õppeastmele ettevalmistamisele.²⁶ Samuti andis ta olulise panuse eestikeelsesse õppekirjandusse. Tema tuntuimaks teoseks kujunes „Kooli lugemise raamat“, millest ilmus lausa 15 trükki.²⁷ 1870. aastate lõpul alanud „ärkamisaja suurlõhe“, mis pingestas eestlaste üksmeelt ja viis erinevate koolkondade tekkimiseni oli paljus tingitud Hurda ja Jakobsoni erimeelsustest, aga emakeelse hariduse osas olid nende seisukohad suuresti samad.²⁸

1.2. Balti haridus või impeeriumi haridus

1880.-1890. aastaid on eesti kultuuriloos kujutatud traditsiooniliselt üsna süngetes toonides. Sellesse perioodi jääb mitmete rahvuslike ettevõtmiste lõpp või tundmatuseni teisenemine ja järk-järgult süvenev venestamine. Haridusküsimustes kujunes eriti raskeks 1887. aasta, mil riigivõim tegi teatavaks „Ajutised täiendavad määrused algkoolide juhtimise kohta Liivi-, Kura- ja Eestimaa kubermangudes“, millega määrati nii maa- kui linnaalgkoolide õppekeeleks vene keel. Lisaks otsustati avada eestlaste ärkamisaja sümbol Aleksandrikool venekeelse

---

²² Jakob Hurt. Mis keeles ja mis ulatuses tuleb meie eesti rahvakoolides õpetada (1870). Ilmunud kogumikus Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Koost. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1939, lk 56–57.

²³ Mis keeles ja mis ulatuses tuleb meie rahvakoolides õpetada, lk 54–55.

²⁴ Jakob Hurt. Meie koolitatud ja haritud meestest (1870). Ilmunud kogumikus Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Koost. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1939, lk 66–68.

²⁵ Vt nt Aleksandri kooli sõpradele. Sakala nr 28.10 1878, lk 1.

²⁶ Kas peab meie kihelkonnakoolist maal aastakoolideks ümbermuudetama või on ehk kasulik, et nad talvekoolideks jäävad? Sakala nr 23, 22.07 1878, lk 1 ja Sakala nr 24, 29.07 1878, lk 1.

²⁷ Eesti kooli ajalugu, lk 148.

²⁸ Eesti kooli ajalugu, lk 153.

linnakoolina.²⁹ Haridusmõttes aga hakkas senise rahvusliku ja sügavalt aatelise suuna kõrvale tekkima uus, rohkem reaalloludest lähtuv suund, mis jäi paralleelselt püsima iseseisvuse väljakuulutamiseni.

Mainitud lahknemine hakkas selgemalt välja joonistuma 1890. aastatel ajalehtede „Postimees“ ja „Olevik“ veergudel. Seni olid nii „Postimehe“ toimetaja Karl August Hermann kui „Oleviku“ toimetaja Ado Grenzstein suuresti ühist rahvuslikku võitlust pidanud, kuid Grenzsteini seisukohad läbisid sajandi viimasel kümnendil olulise muutuse. Grenzsteini põhiline traagika seisnes selles, et ta jäi paljus üksiküritajaks. Oma seltskonna puudumine ja seisukohtade muutmine viisid selleni, et ta kujunes perioodi kõige kritiseeritumaks eestlaseks. Selle idee kinnistamises oli oluline roll Friedebert Tuglase teosel „Ado Grenzsteini lahkumine“ aga ka August Kruusbergi dokumendikogumikul „Aadu Grenzsteini võitlus Jaan Tõnissoniga“. Talle heideti ette lühinägelikkust ja äraandjalikkust, samuti järjepidetust, lihtsakoelisust ja ainult omakasu tagaajamist.³⁰ Taasiseseisvunud Eestis on asutud tema rolli mõningasele ümberhindamisele. Suurim teene on selles Jaanus Arukaevul, aga ka teised ajaloolased on avaldanud tema suhtes mõistmist.³¹ Tema kaebekirju ja riigivõimu kiitvaid üllitisi ei saa olematuks teha, kuid Grenzsteini nähakse mitmekülgsemalt ja hinnatakse tema arutlusoskust.

Hermannil ja tema „Postimehel“ oli seevastu lai toetajaskond, kuhu kuulus nii maarahvast kui ka suur osa eesti haritud intelligentsist, kes alates 1870. aastast oli hakanud koonduma Eesti Üliõpilaste Seltsi (EÜS) ümber. Kalevipoja-õhtutest alguse saanud EÜSi esmane eesmärk oli igapäevases elus ja tegevuses eestlaseks jäämine ja eesti keele kõnelema hakkamine. Ka kõige eestimeelsematele üliõpilastele oli siiski keeruline eesti keelt millekski enamaks kui pühapäevakeeleks pidada. Situatsiooni sõnastas tabavalt 1889. aastal EÜSis peetud koosolekul Mihkel Kallas. Ta avaldas hämmingut, kuidas Tartus räägivad sakslased saksa, venelased vene, poolakad poola, lätlased läti, aga eestlased saksa keelt.³² Siiski koondus EÜSi ümber järjest rahvuslikult meelestatud eestlasi ja nende positsioon jäi kindlaks eesti rahvusluse eest võitlemisele.

Rahvusluse ja rahvuse küsimus kujunes ka üheks Hermannil ja Grenzsteini esimeseks vastuseisuks. Grenzstein võttis rahvuse mõtestamisel omaks sarnase seisukoha, mida oli hoopis

---

²⁹ Jansen, Vaateid eesti rahvusluse sünniaegadesse, lk 192–193.

³⁰ Friedebert Tuglas. Ado Grenzsteini lahkumine: peatükke meie ajakirjanduse ja tsensuuri ajaloost Tartu: Noor-Eesti, 1926. Aadu Grenzsteini võitlus Jaan Tõnissoniga. Koost. August Kruusberg Tartu: Odamees 1921.

³¹ Jaanus Arukaevu. Ado Grenzsteini tagasitulek. Akadeemia nr 12 1997, lk 2467–2514; Uus katse hinnata Ado Grenzsteini rolli Eesti ajaloos. Ajaloo Instituudis 28. jaanuaril 1999 toimunud seminari ettekanded ja arutelu. Tuna nr 2 1999, lk 111–125.

³² Johan Köpp. Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I. Uppsala: Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus 1955, lk 104.

eelmise põlvkonna kontekstis esindanud Heinrich Rosenthal.³³ Ta ei pidanud rahvuse määravaks ühisosaks keelt vaid päritolu.³⁴ Hermann jäi seevastu veendumusele, et keel on rahvuse üks määravamaid tegureid.³⁵ See vahetegemine sai määravaks ka kahe lehe suhtumises haridusküsimustesse. Grenzstein oli tervikuna veendunud, et eestlaste paratamatu saatus on saada ühe Euroopa suurrahva (germaanlased, roomaanid või slaavlased) osaks. Et eestlased elasid Vene keisririigis, tundusid slaavlased loogilise valikuna. Grenzstein ei uskunud, et eestlased jaksaksid oma haridussüsteemi üles ehitada. Samuti nägi ta probleemi selles, et eestlastel poleks oma haritutele piisavalt head tööd pakkuda. Nii oli tema hinnangul praktilistel kaalutlustel eestlastele kõige tulusam ennast vabatahtlikult Vene haridussüsteemiga siduda ja selle abil majanduslikule edule püüelda.³⁶ Kõige suurem tüli „Oleviku“ ja „Postimehe“ veergudel leidis aset sajandivahetuse paiku, kui viimase toimetajaks oli tõusnud juba Jaan Tõnisson. Probleemiks kujunes suhtumine ministeeriumikoolidesse ehk vene õppekeelega rahvakoolidesse. Tõnisson, kes oli veendnud, et emakeelne rahvaharidus on võti eestlaste iseolemisele, leidis et ministeeriumikoolide näol on tegemist venestamise kõige selgema ilminguga, mille vastu tuleb vahendeid valimata võidelda.³⁷ Grenzstein ei leidnud, et nende koolide eesmärk oleks eesti keelt välja suretada ja nägi riiklikus toes vastupidi võimalust stabiilsele õppekvaliteedile.³⁸

Mis puutub kõrghariduse küsimustesse suhestumist, siis EÜS oli lahutamatu seotud Tartu ülikooliga ja oma ülesehituseltki üritas alguses sarnaneda baltisaksa korporatsioonidega.³⁹ Kuigi eesti keelele pöörati olulist tähelepanu, siis eestikeelse kõrghariduse poole veel ei püüeldud. Grenzstein ei mõelnud küll eestikeelsele kõrgharidusele, kuid arutles parimate võimaluste üle, kuidas eestlastele kõrgharidust anda. Nii analüüsis ta näiteks 1898. aastal artiklis „Balti haridus“ pikemalt Tartu ülikooli vigu. Kõige sügavama probleemina nägi Grenzstein, et haritlased pidasid ennast kõigist teistest paremaks. Samal ajal leidis ta, et Balti haridus pole sugugi nii silmapaistvalt hea, kui kohalikud ise usuvad. Üldiselt pidas ta Tartu ülikooli tähtsusetuks provintsikooliks, kus kõik on endast heal arvamusel, aga tegelikult on

---

³³ Heinrich Rosenthal (1846–1916) oli arst ja rahvusliku liikumise tegelane, kes pidas ennast eestlaseks aga oma emakeeleks saksa keelt. Vt: Heinrich Rosenthal. *Kulturbestrebungen des estnischen Volkes während eines Menschenalters*. Tallinn: Cordes & Schrenk 1912, lk 14–17.

³⁴ Ado Grenzstein. Eesti küsimus (1894). Ilmunud kogumikus Eesti haridus. Eesti mõttelugu nr 106. Koostaja Simo Runnel. Tartu: Ilmamaa 2012, lk 157.

³⁵ Rahvas ja rahvus. Postimees nr 18, 28.01 1894, lk 1.

³⁶ Grenzstein, Eesti küsimus, lk 162–163.

³⁷ Kooliasjus ei tule kokku hoida. Postimees nr 22, 27.01 1909, lk 1.

³⁸ Ado Grenzstein. Kaebus Kõrgele Ekstsellentsile Sisemiste Asjade Ministri Härrale 14.12 1899. Ilmunud kogumikus „Aadu Grenzsteni võitlus Jaan Tõnissoniga“. Koostaja A. Kruusberg. Tartu: Odamees 1921, lk 16–18.

³⁹ EÜS püüdis ennast korporatsiooniks reorganiseerida kahel korral – 1881. aastal Alexander Mõttuse eestvedamisel Vironia nime all ja 1888. aastal Villem Reimani juhtimisel Fraternitas Viliensise nime all. Mõlemad katsed luhtusid. Köpp. Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu, lk 42, 136.

inimeste silmaring kitsas. Samuti leidis ta, et siinsetel teadlastel puudub edasipüüdlikkus ja haridusel suured ideed ja ideaalid, mis tõelise sisukuse looks.⁴⁰ Oma seisukohtadest lähtuvalt soovitas Grenzstein tungivalt kõigil vähegi võimekamatel kõrgharidust Peterburis omandada. Ta oli veendunud, et sealt saab noor hoopis laiema silmaringi ja ka majanduslikud võimalused karjääri tegemiseks on soodsamad.

Tervikuna polnud Grenzsteini seisukohad siiski rahvuslastega võrreldes kardinaalselt erinevad. Ka tema leidis, et kellele kuulub Eesti kool, kuulub ka Eesti tulevik,⁴¹ mis oli ju tegelikult terve eestikeelse hariduse debati kesksemaid argumente. Pigem iseloomustas teda suurem pessimism eestlaste võimekusse ise oma haridussüsteem luua ja lähtumine rohkem reaallukorrast kui ideaalidest. Grenzstein püüdis kehvades oludes kaaluda erinevaid võimalusi eestlastele parima hariduse tagamiseks, isegi kui see tähendas kodukohast lahkumist ja rahvusliku aate hülgamist. EÜSi ümber koondunud rahvuslased jäid püsivamalt oma ideaalide juurde ja lootsid pigem kohalike olude paranemisele. Nagu ülal mainitud, esitati Grenzsteiniga analoogseid pragmaatilisemaid mõttekäike haridusküsimustes ka hilisematel aastatel.

1.3. Tartu renessanss ja esimene eestikeelne gümnaasium

Jaan Tõnisson kujunes sajandi viimasel kümnendil Tartu eestlaskonna juhtfiguuriks. Tema ja ta lähemad mõttekaaslased olid Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmed, mistõttu kujunes just seal välja uus rahvusliku liikumise laine. Tõnissoni peamine eesmärk oli arendada eestlased sama iseteadlikuks rahvaks kui sakslased ja venelased, et nad võiks olla oma kodumaal täieõiguslikud ja kaoks assimileerumisoht. Haridus oli Tõnissoni hinnangul määrav tegur eestlaste püsijäämises, mistõttu pööras ta haridusküsimustele erilist tähelepanu.⁴²

Tõnisson pidas rahvakooli kindlatele alustele seadmist kõige olulisemaks ülesandeks, mis oli ka põhjus ülalkäsitletud emotsionaalsele vastuseisule Grenzsteiniga. Antud töö kontekstis on siiski olulisem tema panus keskhariduse arengusse. Esimest eestikeelset gümnaasiumi kavandasid Tõnisson ja keeleteadlane Oskar Kallas väiksemas ringis juba 1903. aastast. 1905. aastal loodud esimese eestlaste erakonna – Eesti edumeelse rahvaerakonna programmi kirjutati Tõnissoni eestvõttel sisse ambitsioonikas programm keskharidusele. Nõuti, et riigi kulul asutataks nii Tartusse kui Tallinnasse eesti õppekeelega reaalkool ja gümnaasium nii noormeestele kui tütarlastele, väiksematesse linnadesse nõuti eesti õppekeelega

---

⁴⁰ Grenzstein. Balti haridus (1898). Ilmunud kogumikus Eesti haridus, lk 195–196.

⁴¹ Grenzstein. Eesti küsimus, lk 160.

⁴² Krista Aru. Jaan Tõnisson – rahvajuht ja riigivanem I osa. Tartu: Rahvusarhiiv 2019, lk 97–98.

gümnaasiumide rajamist. Lisaks rõhutati vajadust, et loodavatel koolidel peavad olema riiklike gümnaasiumitega võrdsed õigused.⁴³

1905. aasta revolutsioon tõi vajalikud poliitilised muudatused, mis võimaldasid aastate jooksul küpsenud ideid teatud määral realiseerida. 4. märtsil 1906 jõustunud seadus⁴⁴ lubas kooli- ja haridusseltside loomise ning 19. aprillil 1906 jõustunud seadus⁴⁵ lubas erakoolides õppetöö kohalikus keeles. Loodavatel erakoolidel puudus küll lõpueksamite vastuvõtmise õigus ja nii riiklik kui kohaliku omavalitsuse rahastus, kuid siiski oli loodud õiguslik raam, milles oli võimalik eestikeelset keskharidust andma hakata. Et eestikeelsele gümnaasiumile oli juba mõeldud, jõudsid eestlased oma esimese haridusseltsini üsna kiiresti – Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi (ENKS) põhikiri kinnitati Riias 30. juunil 1906, seltsi tegevus algas ametlikult 4. juulil. 22. juulil kinnitas ajutine eestseisus põhikirja ning juba 23. juulil pidas selts oma esimese üldkoosoleku.⁴⁶ Kiirustamiseks oli ka põhjust, sest baltisakslaste Eestimaa Saksa Kooliseltsi põhikiri kinnitati juba 10. mail. Nende kogukond ja laste hulk polnud piisavalt suur koolide jätkusuutlikuks ülalpidamiseks, mistõttu püüdsid nad hoogsalt ka eesti päritolu lapsi oma koolidesse meelitada, mis omakorda tingis vajaduse eestimeelsetes ringkondades kiiresti reageerida.⁴⁷

Seltsi loomise ajaks oli eesti õppekeelega gümnaasium endiselt rohkem haritlaste tulevikunägemus kui laiapõhjaline ühiskondlik nõudmine.⁴⁸ Tegelikult oli juba 1890. aastal koolide venestamise käigus jäetud võimalus õpetada eesti keeles usuõpetust ja mõnedes koolides tehtud kohustuslikuks eesti keele õpetamine. Siiski ei leidnud see vanemate seas tükk aega erilist vastukaja. Selle põhjuseid analüüsid tõi Oskar Kallas 1896. aastal kõige olulisemana välja vanemate mure, et lapsed unustavad saksa keele, kui kogu muu õpe on vene keeles, seega on eesti keele õppimine aja raiskamine.⁴⁹

Rahva seas teavitus- ja kihutustöö tegemiseks kasutati taas „Postimeest“, mille peatoimetaja oli alates 1896. aastast Jaan Tõnisson. Alustati just ulatuslikust selgitustööst baltisaksa koolidesse astumise vastu. Nii ilmus näiteks Eestimaa Saksa Kooliseltsi kinnitamise päeval juhtkiri „Balti sakste koolipoliitika“. Artiklis nenditi, et nii eestlased kui sakslased mõistavad, et võti rahvuse

---

⁴³ Eesti rahvameelse eduerakonna nõudmised kodumaa elus II. Postimees, nr 257, 22. 11 1905, lk 1.

⁴⁴ Väino Sirk. Visioonidest teguriks hariduspoliitikas: eesti haridusideoloogia peasuunad ja ühiskondlik organiseerumine Esimese maailmasõjani. *Acta Historica Tallinnensia*. 20. 2014, lk 87.

⁴⁵ Heino Rannap. Eesti kooli ja pedagoogika kronoloogia. Haridus-ja teadusministeerium 2002/2012. Loetud: https://www.hm.ee/sites/default/files/eesti_kooli_ja_pedagoogika_kronoloogia.pdf, 15.04 2020.

⁴⁶ Peeter Pöld. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlaste keskkool 1906–1916. Ilmunud kogumikus Valitud tööd I. Koost. Helgi Muoni. Tartu: Eesti Akadeemiline Pedagoogika Selts 1993, lk 129–131.

⁴⁷ Feliks Kinkar. Eesti haridusseltside ajaloo. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1996, lk 39.

⁴⁸ Väino Sirk. Visioonidest teguriks hariduspoliitikas, lk 94.

⁴⁹ Oskar Kallas. Eesti keele õpetusest gymnasiumides. Postimees nr 167 01.08 1896, lk 1 .

edukasse tulevikku on just omakeelses- ja meelses hariduses. Samas hoiatati lapsevanemaid sakslaste meelituste eest ja soovitati sellele jõuliselt vastu astuda just oma haridusseltside ja koolide asutamise läbi.⁵⁰

Postimehes tehti ka põhjalikku selgitus- ja julgustustööd eestikeelse kooli toetuseks. Kõige olulisemana toodi välja, et loomulik ja sujuv areng saab toimuda vaid emakeelses keskkonnas.⁵¹ Võõrkeelses õppes nähti õppimiskiiruse ja loomuliku mõttejõu pärssijat.⁵² Ühiskondlikust aspektist tähendas eestikeelne õpe, et eesti laps jääb eesti kogukonnale alles, säilib side eesti koduga aga tõuseb ka eestlaste majanduslik ja teaduslik võimekus. Samuti pidi eestikeelne kooliharidus arendama eesti keelt ja eestikeelset õppekirjandust. Pedagoogilise ja ühiskondliku aspekti pidi tervikuks siduma emakeelsest õppesaadav elurõõm, mis julgustab usinust ja edasipüüdlikkust nii isiklikus hariduses kui kogukonda panustamisel.⁵³

Vaatamata kõigile kõhklustele ja takistustele alustas 1906. aasta 1. septembril tööd esimene eestikeelne gümnaasium – ENKSi Tütarlastegümnaasium, praegune Miina Härma Gümnaasium. Kaasaegsete pingutuste kõrval realiseerusid selles koolis ka mitmed juba ärkamisajal sõnastatud ideaalid ja eesmärgid.

1.3.1. Tütarlaste harimise tähtsus

Kuigi naiste harimise küsimus ei ole otseselt keeleküsimus, oli see siiski oluline samm eestikeelse kõrgema hariduse loos. Tütarlaste harimise olulisusele juhtis tähelepanu juba Carl Robert Jakobson „Sakala“ esimestes numbrites.⁵⁴ Tema õde Natalie Johanson-Pärna, kes oli õppinud Taanis ja Soomes ning avanud 1880. aastal Tallinnas esimese eesti naiskäsitöökooli, oli esimene naine, kes esines kõnega Eesti Kirjameeste Seltsis.⁵⁵ Oma kõne pühendas ta just naiste haridusele. Johanson-Pärna oli veendunud, et rahva üldise haridustaseme näitajaks on see, kuidas harib rahvas oma tütarlapsi. Just emast sõltus tema sõnul lapse emakeel, rahvuslik meelsus ja head elukombed. Need suundumused ja oskused ei sünni aga naises iseenesest, vaid nõuavad teadlikku harimist, mistõttu tegi ta üleskutse rajada just eestikeelseid koole tütarlastele.⁵⁶

---

⁵⁰ Balti sakste koolipoliitika. Postimees nr 105 10.05 1906, lk 1.

⁵¹ Mida suudab eesti kool pakkuda? Postimees nr 137 20.06 1906, lk 1.

⁵² Koolid käima I. Postimees nr 110 17.05 1906, lk 1.

⁵³ Koolid käima, lk 1. Mida suudab eesti kool pakkuda, lk 1.

⁵⁴ Meie tütarlaste kasvatamine. Sakala nr 3 18.03 1878, lk 1 ja Sakala nr 4 25.03 1878, lk 1.

⁵⁵ Eesti Entsüklopeedia s.v. Johanson-Pärna, Natalie. Loetud: http://entsyklopeedia.ee/artikkel/johanson-p%C3%A4rna_natalie, 20.04 2020.

⁵⁶ Natalie Johanson-Pärna. Eesti tütarde haridus. Eesti Kirjameeste Seltsis 15.11 1882. Ilmunud kogumikus Eesti ajaloolised kõned. Tallinn: Skymarket 2013, lk 59–64.

Uue sajandi alguseks jõuti arusaamisele, et eesti perekondade tekkimise nurgakiviks on haritud eesti tütarlaps, kes kehtestaks eestimeelse kodu. See oli oluline kaalutlusi selles, et esimene eestikeelne gümnaasium loodi just tütarlastele. Teiselt poolt leiti, et tütarlaste vanematele on lõpueksamid ja edasiõppimise võimalused väiksema tähtsusega. Enne kooli loomist alustati ka juba koduõpetuse propageerimisega. Selle liikumise oluliseks teenäitajaks oli Mihkel Kampmann, kes ajalehe „Olevik“ veergudel jagas teaduspõhist õpetust vanematele, kuidas oma koolieelikutest lapsi võimalikult hästi kasvatada. Tema kirjutised publitseeriti 1896. aastal raamatuna „Lahtised kirjad emadele“.⁵⁷

2. Eestikeelse keskkhariduse areng kahe revolutsiooni vahel

2.1. Meie lapsed peavad meile jääma – Peeter Põld eestikeelse haridusmõtte eestvedajana

Peeter Põld andis 20. sajandi algusest, mil ta oli veel üliõpilane kuni oma surmani 1930. aastal hindamatu panuse Eesti oma hariduse väljakujundamisele. Hariduselt oli Põld küll teoloog, kuid suundus kohe pärast ülikooli lõpetamist 1906. aastal ennast Saksamaale ja Šveitsi pedagoogiliselt täiendama. Tema haare ulatus algkoolist emakeelse ülikoolini välja, ta tegeles aktiivselt mõtte-, kasvatus- ja selgitustööga aga ka kogu haridussüsteemi struktureerimisega.⁵⁸ Käesoleva alapeatüki eesmärk on tuua välja Põllu kesksed argumendid eestikeelse hariduse toetuseks ja põgusalt avada tema rolli Eesti oma koolisüsteemi väljatöötamises. Tema seisukohti ülikooli loomise kohta on käsitletud järgmises peatükis.

Mõistmaks, miks Peeter Põld nii kavakindlalt läbinisti eestikeelset haridust toetas, tuleb saada aru, mida ta hariduse all mõtles ja millist eesmärki ta sellel nägi. Põld leidis, et iga inimene sünnib teatud kultuurioludesse. Tema järgi tähendas kultuur inimese valitsemist nii sisemiste kui väliste loodusjõudude üle, mistõttu oli vajalik kultuuri pidev arenemine. Väikerahvaste puhul oli ta veendunud, et mida rohkem inimesi kultuuri hüvanguks mõtleb ja töötab, seda parem. Väikese rahva iseolemise õiguse kaitsmine sai tema sõnul toimuda vaid läbi oma iseloomuliku kultuuritöö.⁵⁹ Haridust mõistis Põld kultuurina, mis on omandatud kasvatusel. Haritud inimest defineerides laenas ta mõtteid Saksa filosoofilt ja õpetajalt Friedrich Paulsenilt, öeldes et haritud on see, kes on oma loomulikud anded täiuseni arendanud, tahtekindel ning

---

⁵⁷ Elango. Pedagoogiline mõte..., lk 442–443.

⁵⁸ Eesti teaduse biograafiline leksikon (ETBL). III köide s.v. Põld, Peeter Siegfried Nikolaus. Peatoim. Jaak Aaviksoo. Tallinn: Teadusajaloo ja teadusfilosoofia Eesti Ühendus 2013, lk 828.

⁵⁹ Peeter Põld. Kultura ja rahvahariduse korraldus. Eesti kultura I. Koost. Villem Reiman. Tartu: Postimees 1911, lk 127–134.

rakendab oma meeled ja mõistuse tõetsingutele.⁶⁰ Niisiis sõltus Põllu hinnangul haridusest see, missuguseks kujuneb inimene ja millise kultuuri heaks ta tööle hakkab. Emakeelne kooliharidus oli Põllu tema jaoks esmajoones abinõu, et eestlased saaks ise oma lapsi kasvatada ja alles seejärel väärtus iseeneses. Ainult emakeelne haridus pidi tagama, et lapsed jäävad alles eesti omanäolisele kultuurile ja läbi selle oma loomulikule tulevikule, sest emakeelses koolis moodustavad uued teadmised koduste õpetustega loomuliku terviku.⁶¹ Praktilise külje pealt nägi Põld emakeelse hariduse tagajärjena suurenenud huvi ja töö rõõmu ning kergemat koormust.⁶²

Kui paljude teiste mõte jäi emakeelsete algkoolide juures pidama, siis Põld oli veendunud, et eestikeelne peab olema terve haridussüsteem, sest muidu jääb kooliuuendusliikumine poolel teel seisma ja sellest ei võida lõpuks keegi.⁶³ Lähtuvalt ülalmainitud haritud inimese definitsioonist leidis Põld veidi platonlikult, et haridussüsteem peaks jagunema kolmeks, lähtuvalt õpilaste võimekusest. Need kolm astet pidid olema – kohustuslik algharidus, millest pidi piisama töölistele, põllumeestele ja käsitöölisele; keskharidus, mis pidi osaks saama seltskondliku töö korraldajatele ja keskastme spetsialistidele ning lõpuks kõrgharidus neile, kes teevad ühiskonna kasuks loovat tööd ja peavad omama suurt pilti. Süsteem pidi toimima ühtluskooli põhimõttel nagu Ameerikas, Šveitsis ja Baieris, mis tähendanuks, et senise segase süsteemi asemel oleks iga kooliaste viinud loogiliselt järgmiseni.⁶⁴ Eriti rõhutas Põld gümnaasiumi tähtsust, sest ta oli veendunud, et haridus edeneb ülevalt alla. Ilma gümnaasiumilõpetajateta poleks algkoolidesse eestimeelseid ja haritud õpetajaid saata ja tekiks suletud ring, milles koolisüsteem areneda ei saa.⁶⁵

1909–1918 oli Peeter Põld ENKS Tütarlastegümnaasiumi direktor ning paljus ka kooli ideoloog, nii väärtusruumi, kogukonna kui pedagoogilise poole kujundaja. Kui ta 1916. aastal tegi kokkuvõtte kooli esimesest kümnest tegevusaastast, oli see kokkuvõtte terve eestikeelse keskhariduse esimesest kümnendist. Põld leidis, et on suudetud näidata, et eesti keel sobib õppekeeleks hästi ja avaldab õpilastele head mõju. Samuti oli selgeks saanud, et eestikeelses koolis võib võõrkeelena edukalt ka vene keelt omandada ja edukalt riiklikus gümnaasiumis lõpueksamid sooritada. Lisaks tõi Põld välja, et emakeelne tegevus on loonud usalduslikuma

---

⁶⁰ *Ibid*, lk 135–137.

⁶¹ Peeter Põld. Kas käib koolide asutamine haridusseltside ülesannete hulka? Kõne Eestimaa Rahvahariduse Seltsi kõnekoosolekul 5.12 1910 Tallinnas. Ilmunud kogumikus Valitud tööd I, lk 38–39.

⁶² Põld. Kas käib koolide asutamine haridusseltside ülesannete hulka? Lk 39–41.

⁶³ Peeter Põld. Meie koolide õppekeelest ja õpetajatest (1909). Ilmunud kogumikus Lastest tuntakse meid. Eesti mõttelugu nr 72. Koost. Tõnu Tender. Tartu: Ilmamaa 2007, lk 83.

⁶⁴ Peeter Põld. Missuguseid koole tuleb meil asutada? (1909). Ilmunud kogumikus Lastest tuntakse meid, lk 80–81.

⁶⁵ *Ibid*, lk 81–82.

suhte õpetajate ja õpilaste vahel, samuti oli uuenduste vaimus suudetud koolis pedagoogiliste küsimuste üle järele mõtlema saada paljud õpetajad.⁶⁶ Teiselt poolt märkis Põld, et oma eestiliku pedagoogilise programmi puudumine ja alles ise kujunev seltskond, kes ei suutnud veel täpselt koolile seatud ootuseid sõnastada, panid tütarlastegümnaasiumi olukorda, kus palju tuli ise käigu pealt leiutada.⁶⁷ See seletab ka ilmselt põhjuseid, miks läks teiste eestikeelsete keskkoolide loomine nii aeglaselt – isegi Tartus, kus kooli ümber oli kogunenud peaaegu kogu tolle hetke eestlaste vaimne eliit, oli kooli toimima saamine vaevarikas.

Soovist jõuda suurema hulga eesti pedagoogideni, ilmus 1917. aasta jaanuaris esimene number Põllu toimetatud ajakirja „Kasvatus ja haridus“. Tegemist oli esimese eesti pedagoogilise ajakirjaga ja selle eesmärgiks seadis Põld Eesti oma pedagoogika loomise. Ta lootis, et ajakiri annab võimaluse põhjalikult pedagoogilisi probleemküsimusi lahata ning et ajalehtedele, mis on seni olnud haridusliku mõttevahetuse lavaks, jääks oluliste teemade ja uudiste rõhutamine. Eriti oluliseks pidas Põld, et ajakiri oleks suunatud ka lapsevanematele, oli ta ju veendunud, et Eesti hariduses peavad kodu ja kool teineteist toetama ja täiendama.⁶⁸ Kokku ilmus ajakirja 10 numbrit ja tõepoolest käsitleti seal hariduslikke küsimusi väga erinevate nurkade alt – alates hariduse psühholoogilistest efektidest kuni usuõpetuse vajalikkuse küsimuse ja matemaatika õpetamise meetodikani.

Ajakirjas tuli arutluse alla ka eestikeelse õpetuse küsimus. Põld ise kirjutas sellest muuhulgas oma artikliseerias „Rahvaharidus ja rahvakeel“.⁶⁹ Tema kõrval võttis eesti keele kui õppeaine õpetuse eesmärkide teemal sõna kirjandusloolane ja pedagoog Mihkel Kampmann, kes andis oma artiklis „Emakeele õpetuse pääsihtidest“ konkreetse ülevaate emakeele õpetamise vajalikkusest ja sellest, millistele aspektidele tuleks rõhku panna. Ta jagas emakeelse õppe eesmärgid subjektiivseks ja objektiivseks – subjektiivne eesmärk oli tema järgi noorest omaette isiksus kujundada, kes saaks asuda tööle oma kultuuri hüvanguks. Emakeele objektiivne eesmärk oli tema järgi keele mõistma õppimine, mis omakorda viib kultuuripärandi mõistmiseni.⁷⁰ Need mõtted polnud iseenesest originaalsed, samu argumente oli ka varem esitatud. Samas tõi tema artikli teine pool välja, miks peab eraldi õpetama emakeeles kõnelemist, kirjutamist ja lugemist. Kõnelemist selle jaoks, et õpilane mõistaks väärilt keelt kasutada, kirjutamist selle jaoks, kuna õigekiri näitab, kas tegemist on haritud inimesega.

---

⁶⁶ Peeter Põld. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlaste keskkool 1906-1916. Ilmunud kogumikus Valitud tööd I, lk 140–141.

⁶⁷ *Ibid*, lk 138.

⁶⁸ Peeter Põld. Toimetis kasvatuslise kuurkirja ülesannetest. Kasvatus ja haridus nr 1 1917, lk 1–7.

⁶⁹ Peeter Põld. Rahvaharidus ja rahvakeel I–III. Kasvatus ja haridus 1917. Nr 1, lk 15–23. Nr 2, lk 42–49. Nr 3, lk 80–81.

⁷⁰ Mihkel Kampmann. Emakeelse hariduse pääsihid. Kasvatus ja haridus nr 7–9 1917, lk 175–176.

Emakeelse kirjanduse lugemisele tuli tema hinnangul pühenduda, et avardada luule ja proosa kaudu maailmapilti.⁷¹ Iseenesest pole ka need esmakordsed mõtted, küll aga on need üleüldised printsiibid selles artiklis esimest korda seotud põhjalikult just eesti keele õpetamisega.

2.2. Veel kord eestikeelse keskhariduse mõttekusest

ENKS Tütarlastegümnaasiumi loomisele 1906. aastal järgnesid peagi järgmised. Samal aastal pandi alus Pärnu Eesti Kooliseltsi II järgu segakoolile, aasta hiljem loodi samasugune kool Otepääl. 1908. aastal loodi Viljandis tütarlaste progümnaasium, millest 1915 sai täielik gümnaasium.⁷² Haridusseltside koolid tõestasid, et eesti keel sobib kõrgemal tasemel hariduse andmiseks. Samas ei saanud siiski veel debatt eestikeelse keskhariduse võimalikkuse ega vajalikkuse üle läbi. Pigem avanes nüüd alles võimalus sisuka väitluse pidamiseks.

Üks iseloomulik debatt leidis ajaleheveergudel aset 1908. aasta juunis. Ajalehe „Elu“ Pärnu väljaandes esitati 3. juunil toimunud Eesti Kooli Seltsi koosolekul toimunu kokkuvõte, kus peamine küsimus oli seltsi loodava kooli õppekeel. Osalejate arvamused jagunesid kaheks. Eesti õppekeele toetajad leidsid, et see tagaks õpilaste hea edasijõudmise. Samuti ei näinud nad probleemi puudavas õppekirjanduses, kui tundides võetaks materjal korralikult läbi. Vene õppekeele kooli suurima praktilise puudusena nägid nad kogukonna vähest indu selle ülalpidamiseks. Vene õppekeele aga eesti meelsusega kooli pooldajate peamine argument seisnes tuleviku väljavaadetes. Nad olid seisukohal, et pärast eestikeelset õppimist on keeruline vene keeles eksameid teha ja saadud haridust praktiliselt rakendada. See omakorda põhjustas nende hinnangul selle, et vanemad valisid meelega vene kooli.⁷³

Pärnu debatile andis hinnangu oma 10. juuni juhtkirjas „Tegeliku elu nõudmised“ Tallinna päevaleht „Õigus“. Selles leiti, et kuigi sõnad „meie koolide siht olgu hariduse andmine, mitte ainult tunnistuse najal ronimine“, on filosoofiliselt õiged, puudub hetkel praktiline võimalus seda ideaali teostada. „Õiguse“ keskne argument oli sama, mis pärnulaste venekeelse kooli pooldajatel. Leiti, et neid, kes on piisavalt jõukad, et anda oma lastele keskkooliharidus, millega edasi ei saa midagi teha, on väga vähe. Enamuse siht olevat siiski jätkata õpinguid riiklikus koolis või eksamite sooritamise tagada endale teatavad õigused. See aga nõuakss põhjalikku venekeelset õpet. Autoriteedina toodi välja ENKS Tütarlastegümnaasiumi direktor Oskar Kallas, kes väidetavalt oli samuti nentunud raskusi, mida tekitab teises keeles eksami sooritamine ja soosinud seetõttu vene keeles õpetamist. Teiseks leidis „Õigus“, et loodavates

---

⁷¹ *Ibid*, lk 177–182.

⁷² Allan Liim. Eestlaste tee keskhariduseni. Ilmunud konverentsi “Eesti keskharidus 100” kogumikus. Tartu: Haridus- ja teadusministeerium 2006, lk 60.

⁷³ Pärnu teated. Elu. Pärnu väljaanne nr 108 05.06 1908, lk 2.

koolides ei peaks määrav kaalutlus olema mitte õppekeel vaid valitsev vaimsus.⁷⁴ Ühesõnaga nähti valitsevates tingimustes mõistliku kompromissina vene õppekeeleaga aga rõhutatult eestimeelsete koolide loomist.

Sama debatt jätkus veel ka Tartus, kohaliku ajalehe „Elu“ veergudel, kus juhtkirjas „Eesti õppekeeleaga koolidest“ võttis sõna pedagoog ja kultuuritegelane Eduard Schönberg. Ta heitis eestlastele ette allaheitlikkust ja vähest rahvuslikku eneseuhkust, mis sunnib praktiliste kaalutluste tõttu hülgama rahvuslikku võitlust. Ta võrdles eestlasi soomlastega ja järeldas, et sajanditepikkune rõhumine on põhjus, miks eestlased oma rahvuslikku uhkust alla suruvad. Õppekirjanduse argument oli tema hinnangul tühiasi, kuna eestikeelseid õpperaamatuid on ilmunud ja ilmub pidevalt juurde. Samuti ei leidnud ta, et vastaspoole argumendid eksamitest ja edasiõppimisest oleks põhjendatud. Eksamite osas leidis ta, et mainitud õigused, milleks on väeteenistuse II järgu tunnistus ja riigiteenistuse esimese klassi auaste, ei oma sisuliselt väärtust. Edasiõppimise argumenti pidas ta kaalukamaks, kuid ta oli siiski seisukohal, et riiklikes gümnaasiumites pole kunagi piisavalt kohti kõigile tahtjatele ehk siht peaks olema seatud eestikeelsetele gümnaasiumitele. Kompromissina möönis ta, et äärmisel juhul võiks vene keelt kasutada eraldi kordamiseks loodud lisaklassis.⁷⁵

Lisaks pidas ajalehe „Elu“ toimetus vajalikuks jagada selgitusi Oskar Kallase seisukohtade osas, kuna „Õiguse“ artiklist jäi mulje, et ta ei toeta eesti õppekeelt. Toimetus kinnitas, et Kallase seisukoht on alati olnud, et õppekeel peab olema eesti keel, kuid kuna riigikeel on vene keel ja tõepoolest õpilased peavad eksameid vene keeles sooritama, siis on vajalik võõrkeelte süvendatud õpetamine, milleks ENKS Tütarlastegümnaasiumis on ette nähtud lisa-aasta kordamiseks.⁷⁶ Debatt, mis hõlmas kolme suurt Eesti aladel asuvat linna, tõi hästi välja erinevate piirkondade ühisosad ja erinevused. Kõik nõustusid, et eestikeelne gümnaasiumiharidus on vajalik ideaal, mille poole püüelda. Samamoodi nõustuti, et kõige keerulisem küsimus on eduka edasiõppimisvõimaluse tagamine. Kui Pärnu oli kahe vahel, siis Tallinna ja Tartu juhtivate ringkondade arvamus oli selgemalt välja kujunenud.

Kui Tartu aated realiseerusid ENKS Tütarlastegümnaasiumis, siis Tallinnas leiti, et praktilised vajadused kaaluvad aated üles. Samas ei saa öelda, et seal oleks puudunud eestimeelsus. Hea näide selle kohta on vaid aasta pärast ENKS Tütarlastegümnaasiumit asutatud Elfriede Lenderi eragümnaasium, mis oli esimene eestlastele suunatud ja eestimeelne tütarlaste gümnaasium Tallinnas. Et Elfriede Lender kuulus Tallinna eestlaste juhtivasse ringkonda, arutati tema kooli

---

⁷⁴ Tegelikult elu nõudmised. Õigus nr 130 10.06 1908, lk 1.

⁷⁵ Eduard Schönberg. Eesti õppekeeleaga koolidest. Elu nr 129 12.06 1908, lk 1.

⁷⁶ *Ibid.*

õppekeelt põhjalikult autoriteetses seltskonnas. Kuigi kooli eeskujuks oli ENKS Tütarlastegümnaasium, langes õppekeele valik siiski vene keele kasuks.⁷⁷ Lenderi argumentatsioon vene õppekeele kasuks langeb suuresti kokku ajalehes „Õigus“ välja toodud punktidega. Leiti, et Tartu ümbruses on palju rohkem jõukaid talusid, kus tütreid ei pea pärast kooli lõpetamist teenistuse nimel tööle minema. Tallinnas seevastu oli eestlaste majanduslik järg madalam ja lastele valiti selline haridustee, kus lühima aja ja vähima kuluga saab võimaluse teenistuseks, mistõttu ka venekeelse lisaklassi läbimine tundunuks paljudele tarbetu ajaraiskamisena. Lisaks juba käsitletule tõi ta välja veel ühe Tartu eelise teiste linnade ees – seal on võimalik palgata vajadusel üliõpilasi õpetajateks.⁷⁸ Tervikuna jäi 20. sajandi alguses eestikeelne gümnaasium üksikute koolide pärusmaaks, kuid meelsus oli muutumas ja pretsedendid loodud.

2.3. Murranguline 1917. aasta keskhariduses

Poliitiliselt revolutsiooniline 1917. aasta tõi uue käigu ka Eesti haridusse. Aprilli alguses toimus autonoomiaaotlemise protsessiga paralleelselt rohkem kui 300 osavõtjaga esimene rahvahariduse kongress. Paljud seal vastu võetud resolutsioonid leidsid ka hiljem rakendamist. Kongress nõudis ühtse Eesti koolivalitsuse loomist ja ühtluskooli põhimõtet. Samuti leiti, et sügiseks peaks toimuma emakeelsele õppekeelele üleminek vähemalt algkoolist progümnaasiumini. Eraldi võeti vastu terve rida otsuseid gümnaasiumite kohta. Ka nendes nõuti emakeelset õpetust, soovitavalt samuti juba sügisest. Veel nõuti eesti gümnaasiumide lõpetajatele samu õiguseid riiklike gümnaasiumide lõpetajatega.⁷⁹ Arvestades, kui vaevaliselt oli seni läinud eestikeelsete koolide rajamine, oli nendes deklaratsioonides kindlasti teataval määral revolutsioonilisust. Samas mõisteti ilmselt, et eestikeelne haridus on oluline poliitiline seisukohavõtt, mis näitab, et eestlased saavad hakkama ja oskavad endale antud võimalust ära kasutada.

Sama aasta suvel sai Peeter Põllust Eesti maavalitsuse haridusosakonna juhataja ning ta asus ellu viima eestlaste kauaaegset unistust – Eesti oma koolisüsteemi. Kõige olulisemaks sammuks selles ametis kujunes 11. augustil 1917 Eesti Ajutises Maanõukogus vastu võetud „Eestimaa koolivalitsuse ajutine korraldus“.⁸⁰ Koolivalitsuse eesmärk oli üldine hariduse korraldamine, eelarvete koostamine ja teaduse, kunsti ning kirjanduse edendamine. Koolivalitsuse maakonna

---

⁷⁷ Elfriede Lender. *Minu lastele*. Stockholm: EMP 1967, lk 168.

⁷⁸ Lender. *Minu lastele*, lk 168–169.

⁷⁹ 07. –09. aprillil 1917 toimunud Rahvahariduse kongressi kõnede kokkuvõtted ja resolutsioonid avaldati ajakirjas „Kasvatus ja haridus“ nr 3–4 1917, lk 112–117 ja nr 5–6 1917, lk 156–163.

⁸⁰ Maanõukogu protokoll nr. 25 8. augustist 1917 e.l. Lisa: Eestimaa Koolivalitsuse ajutine korraldus. RA.ERA.78.1.74, 11.

astme juurde kuulusid ka hariduskogud, kuhu olid ette nähtud nii erinevate õppeastmete õpetajate, seltside kui lapsevanemate esindajad.⁸¹ See märkis sellise koolivalitsuse loomist, millest Peeter Põld oli varasemalt kirjutanud ja mida rahvahariduse kongress nõudnud.⁸² Sama korraldus sai aluseks ka iseseisva Eesti Ajutisele Valitsusele ja Asutavale Kogule.⁸³ 29. aprillil 1919 Asutava Kogu ees aru andes nimetas haridusminister Harald Laksberg ministeeriumi esmaseks ülesandeks just emakeelse õpetuse printsiibi sisse viimist.⁸⁴ Vaatamata sellele, et vabadussõja tulemus ja Eesti riigi püsijäämine polnud veel selgunud, peeti emakeelse hariduse jõustamist piisavalt oluliseks küsimuseks. Viiskümmend aastat oli muidugi ka eeltööd tehtud, nii et omamoodi oli tegemist vaid seniste pingutuste seaduslikul tasandil fikseerimisega.

2.3.1. Keskkooliõpilaste rahvuslik aktiveerumine

Keskkooliõpilased olid varemgi kogunenud väiksemates rühmades enesearendamiseks või osa võtnud põrandaalustest poliitilistest kogunemistest, kuid avalikust organiseeritud rahvuslikust õpilaste koondumisest enne 1917. aastat kõneleda ei saa. Esimese maailmasõja ja sellega kaasnenud suurte ühiskondlike muutuste toimumise ajaks olid keskkooli jõudnud sajandivahetuse paiku sündinud noored, kes märkisid uut põlvkonda eestlasi, kes olid üles kasvanud täiesti teistsugustes tingimustes kui nende vanemad. 1916/17. õppeaasta lõpuks õppis erinevates gümnaasiumites umbes 7000 eestlast, mis moodustas veidi rohkem kui poole kõigist Eesti ala gümnaasistidest.⁸⁵ Kümme aastat varem oli talupojaseisusest keskkooliõpilasi avalikes koolides umbes 1000.⁸⁶ See vahe pole küll ilmselt seitsmekordne, sest koolides õppis ka mitte talupojaseisusest eestlasi kuid siiski märkimisväärne. Kõige rohkem oli eestlasi ENKS Tütarlastegümnaasiumis, Elfriede Lenderi Eragümnaasiumis, Pärnu Tütarlaste Gümnaasiumis, Tartu Aleksandri Gümnaasiumis, Hugo Treffneri Gümnaasiumis, Tallinna Nikolai I Gümnaasiumis ja Jakob Westholmi Erakeskkoolis.⁸⁷

Gümnaasistide toonast meelsust on meenutanud Jakob Westholmi Erakeskkooli vilistlane, hilisem geograaf ja majandusteadlane Edgar Kant, öeldes et nad olid haaratud ühiskonnas toimuvatest muudatustest ja soovisid tungivalt ka ise midagi ette võtta. Samuti tõdes ta, et see aeg langes kokku paljude kooliõpilaste täiskasvanuks saamise ajaga, mis suurendas veelgi

---

⁸¹ *Ibid*, lk 2–3, 6.

⁸² Peeter Põld. Meie hariduslikud paleused ja nende teostamine. I hariduskongressil 7.04 1917 peetud kõne. Ilmunud kogumikus Valitud tööd I, lk 170.

⁸³ Harald Laksberg. Haridusministri aruanne Asutava Kogu I instungjärgul 29.04 1919. Asutava Kogu protokoll nr 5, veerg 187. Loetud: <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:9937/22876/page/1>, 24.04 2020.

⁸⁴ H. Laksberg. Haridusministri aruanne... ,veerg 188.

⁸⁵ Liim, Eestlaste tee keskhariduseni, lk 61–62.

⁸⁶ *Ibid*, lk 57–58.

⁸⁷ *Ibid*, lk 62.

võitlusvaimu.⁸⁸ Sellistest eeldustest ja meeoludest sündis 1917. aasta veebruaris Eesti Noorsoo Rahvuslik Liit (ENRL), mis koondas piirkondlike osakondade kaupa eestlastest kooliõpilasi. Liidu tegevuse raskuskese oli siiski Tartus. Põhikirja tuuma moodustas eesmärk noorsugu igakülgseks arendada, kusjuures erilist rõhku tuli panna Eesti tundmaõppimisele, et hiljem väärikalt Eesti intelligentsi kuuluda.⁸⁹

Rõhutatult rahvusliku organisatsiooni mõtte polnud sugugi kõigile vastuvõetav. Nii oli liidu ühel esimestest koosolekutest, mis toimus 14. aprillil 1917 Tartu Kommertskoolis, arutluse all küsimus Eesti osakonnaga liitumisest.⁹⁰ Eesti osakonna täpse olemuse kohta pole kuigi palju teada, kuid protokollist selgub, et nende eestkõneleja oli treffnerist ja hilisem ajaloolane August Oinas.⁹¹ ENRLi juhtfiguur oli tulevane arheoloog, Tartu Reaalkooli õpilane Harri Moora.⁹² Mõlemad seltskonnad olid üksmeelel, et praegune gümnaasium ei anna adekvaatset üldharidust ja seetõttu peavad õpilased ise midagi enesearendamiseks ette võtma. ENRLis leiti, et kui koolist muud haridust natukenegi saab, siis eesti keele ja kodumaa tundmise haridus on täiesti olematu ja kooli mõju ehk kahjulikki, sest nii ununeb kodus õpitud keel. Seetõttu võeti liidu eesmärgiks õpilaste arendamine rahvuslikus vaimus.⁹³ Eesti osakond pidas kõige olulisemaks üldist eneseharimist ja leidis, et rahvuslikkus on piirav tegur, sest sugugi mitte kõik ei taha olla rahvuslased. ENRLi põhikirja jõudsid lõpuks ülalmainitud põhimõtted ja kahe liikumise ühinemine jäi ära. Tõenäoliselt esindas Eesti osakond tollel ajal samuti populaarset sotsialistlikku maailmavaadet. Sellele, et ENRLil oli ka vastaskoolkond, kelle jaoks olid olulised päevapoliitilised ja majanduslikud küsimused ja mitte rahvuslik areng viitab ka Hans Käsebier oma „Uudismaa“ esimeses numbris tehtud ülevaates ENRLi tegevusest.⁹⁴

Rahvuse ja keeleküsimuse peale mõtles keskkooliõpilastest avalikult ilmselt kõige rohkem just Harri Moora. Oma põhilised seisukohad võttis ta kokku kõnes üldisel eesti soost keskkooliõpilaste koosolekul. Ta leidis, et eestlase hariduse omandamise eesmärk peaks olema tulevikus oma rahva jaoks kasuliku töö tegemine.⁹⁵ Ühe probleemina nägi ta venekeelset kooli ennast, nimelt et seal ei õpetatud eesti keelt, kirjandust ja ajalugu. Ta mõõnis, et vene keele

---

⁸⁸ Edgar Kant. J. Westholm ja koolinoorte aktivism. Mälulaenusid 1917/18 kooliaastast J. Westholmi gümnaasiumis. Ilmunud kogumikus *Per aspera ad astra* I. Jakob Westholm ja tema kool 1907–1937. Toronto: Westholmlaste Koondis 1985, lk 83.

⁸⁹ Hans Käsebier. Eesti Noorsoo Rahvuslik Liit. Uudismaa nr 1–2 1919, lk 54–56.

⁹⁰ ENRL kooliasemike koosolek 14.04 1917. RA.ERA.4633.1.10., l 1.

⁹¹ ETBL III köide s.v. *Oinas, August*, lk 192.

⁹² Eesti Biograafiline andmebaas ISIK, s.v. Harri Moora.

Loetud: <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=2043>, 01.05 2020.

⁹³ RA.ERA.4633.1.10, l 6.

⁹⁴ Käsebier. Eesti Noorsoo Rahvuslik Liit, lk 55.

⁹⁵ Käsikiri. H. Moora kõne, peetud üldisel eesti soost keskkooliõpilaste koosolekul Kommertskoolis. RA.ERA.4633.1.14., l 1.

oskus pole kuidagi halb, aga see, et noor veedab 10 aastat täiesti lahutatuna oma emakeelest ja kodust, avaldab olulist mõju nii isiksusele, oma rahva tundmisele kui eesti keele oskusele.⁹⁶ Teiselt poolt kritiseeris ta eestlaste eneste suhtumist. Moora leidis, et vanemad mõtlevad laste hariduse puhul ainult majanduslikule aspektile ja jätavad kõrvale vaimsed ja moraalsed kaalutlused.⁹⁷ Ühiskondlikul tasandil heitis ta ette ajalehtedele pisiküsimustega tegelemist mitte noorsoo tulevikuküsimustele pühendumist.⁹⁸ Moora lõpetas oma kõne tõdemusega, et haritud eestlaseks saamiseks tuleks kogu kooliharidus eesti keeles omandada, ja avaldas lootust, et hetkel õpib viimane põlvkond, kes peab hariduse saama võõras koolis ja võõras keeles.⁹⁹

Moora kõne peegeldas omamoodi kogu keskhariduse mõtte arengut. Kui 1917. aastal oli probleem, et vene keelt räägitakse veatult aga eesti keelt lünklikult, siis vaid paarkümmend aastat varem oli sarnane probleem, ainult et saksa keel oli see keel, mida kõik oskasid. Samuti rõhutas ta emakeelse hariduse ja kodu vahelist seost, mis oli olnud alates sajandi algusest üks keskseid argumente eestikeelse hariduse toetuseks. Huvitav on ka tema kriitika lapsevanemate tuimuse kohta. Ka seda probleemi oli rõhutatud ja teadvustatud terve aja, kuid nüüd tuli süüdistus lastelt enestelt. Moora küll ütles, et õpilased pole koolist üldse rahvuslikku kasvatust saanud ja tõenäoliselt see tõesti kooliti väga oluliselt varieerus, aga see, et õpilased siiski rahvuslikult koondusid ja selliseid mõtteid mõtlesid, viitab sellele, et mingusugune nihe oli mentaliteedis toimunud. Põlvkondade suhtumise ja ideaalide vahe iseloomustab ehk hästi Eesti Vabadussõda. Kooliõpilased olid ühed esimestest, kes sõtta läksid ja omariiklusesse uskusid, samal ajal, kui nende vanemate põlvkond nii maailmasõja tüdimusest aga ka pragmaatilistest kaalutlustest lähtuvalt olid umbusklikud.

---

⁹⁶ *Ibid*, 12–3.

⁹⁷ *Ibid*, 15–6.

⁹⁸ *Ibid*, 17–8.

⁹⁹ RA.ERA.4633.1.14, 19–10.

3. Eestikeelse ülikooli võimalikkusest

3.1. Esimesed sammud eestikeelse ülikooli poole

Eestikeelse ülikooli mõtte sündimise hetke ei ole võimalik üheselt määrata. Eesti vabariigi Tartu ülikooli esimene kuraator Peeter Põld oli veendunud, et mõte Eesti ülikoolist sündis novembris 1918, kui Eesti iseseisvus ametlikult maksma pandi. Ta leidis, et just siis sai selgeks, et riiklik iseseisvus vajab täisväärtuslikuks toimimiseks ka iseseisvat teadust.¹⁰⁰ Samas näiteks ülikooli loomisel Põllu paremaks käeks olnud majandusnõunik Karl Laagus leidis, et mõte eestikeelsest ülikoolist on vanem ja ulatub vähemalt sajandi algusesse, kui eestlased nõudsid eestikeelse usuteaduste professuuri loomist.¹⁰¹

Eesti keele õpetamine algas Tartu ülikoolis juba 1803. aastal. Eesti ja soome keele lektori koht oli ette nähtud ajutise prorektori professor Ewersi ettepanekul. Lektori eesmärk polnud siiski anda emakeelset haridust eestlastele. Ewers nägi lektorikoha vajadust lähtuvalt ülikooli juurde planeeritud teoloogilisest seminarist ja vajadusest õpetada tulevastele kirikuõpetajatele kohalikku keelt.¹⁰² Järgmine oluline samm oli 1838. aastal Õpetatud Eesti Seltsi loomine, mis seadis eesmärgiks uurida eesti rahva minevikku, olevikku, keelt ja kirjandust.¹⁰³ 1874. aasta Liivimaa pastorige sinodil esitas Jakob Hurt esmakordselt mõtte nõuda Tartu ülikooli juurde eesti keele lektori asemele eesti keele korralist professuuri, mille ülesanne oleks lisaks ka laiemalt soome keelte uurimine.¹⁰⁴ Uuesti tuli eestikeelse õppe küsimus päevakorda 20. sajandi alguses. Ülikooli taasavamise 100. aastapäeva puhul kirjutas näiteks Konstantin Päts „Teatajas“ rahva kolmest soovist Tartu ülikooli osas, milleks olid eesti- ja lätikeelse usuteaduse professuuri loomine, eesti keele õppetooli loomine ja rahvalikud ettelugemised eesti ja läti keeles.¹⁰⁵ Eesti keele ja kirjanduse professuuri, soome-ugri keelte professuuri ja eestikeelset tegeliku usuõpetuse professuuri nõuti ka 1905. aastal Eesti rahvameelse eduerakonna programmis.¹⁰⁶ Kõigist neist soovidest realiseerus ainsana eestikeelne tegeliku usuõpetuse professor, mis loodi 1916. aastal Vene haridusministri määrusega, kuna sakslastest koosnev usuteaduskond ja

---

¹⁰⁰ Peeter Põld. Tartu Eesti ülikooli esimene kümme aastat (1929). Ilmunud kogumikus *Lastest tuntakse meid*, lk 406.

¹⁰¹ Karl Laagus. *Eesti Ülikool Tartus. Memuaare ja ajaloo andmeid ülikooli arengust 1632–1932*. Tartu: Postimehe kirjastus 1932, lk 184.

¹⁰² Sirje Tamul. Veel kord Tartu ülikooli taasavamise ja eesti keele lektori küsimusest. Ilmunud kogumikus “200 aastat eesti keele ülikooli õpet”. Koost. Valve-Liivi Kingisepp. Tartu ülikool: 2003, lk 21–22

¹⁰³ Eesti ülikooli algus, lk 13.

¹⁰⁴ Rudolf Põldmäe. Noor Jakob Hurt. Tallinn: Eesti Raamat 1988, lk 117.

¹⁰⁵ Konstantin Päts. *Ajakohased soovid (1902)*. Ilmunud kogumikus *Eesti riik I. Eesti mõttelugu nr 27*. Koost. Toomas Karjahärm. Tartu: Ilmamaa 1999, lk 327–330.

¹⁰⁶ Eesti edumeelse rahvaerakonna nõudmised kodumaa elus II. Postimees nr 257 22.11 1905, lk 2.

ülikooli nõukogu keeldusid ülikooli autonoomiale viidates professori avamast ja kandidaati valimast. Esimeseks professoriks sai hilisem ülikooli rektor Johan Kõpp.¹⁰⁷

3.1.1. Eestikeelse soome-ugri osakonna rajamise idee

Esimeseks konkreetseks sammuks teel eestikeelse ülikoolini peab soome-ugri osakonna loomise ettepanekut nii Laagus oma mälestustes kui ajaloolane Helmut Piirimäe dokumendikogumiku „Eesti ülikooli algus. Tartu ülikooli uuestisünd rahvusülikoolina 1919“ sissejuhatuses. Esimene omistab ettepaneku tegemise juulis 1917 toimunud Eesti rahvuskongressile¹⁰⁸, teine 25.–27. märtsil 1917 toimunud esimesele eesti üliõpilaste kongressile.¹⁰⁹ Et sellel aastal toimus Eesti haridusloos olulisi kogunemisi palju, siis vaadeldagem, mida ühel või teisel neist arutati ja millise tulemus antud oluline ettepanek lõpuks oli.

25.–27. märtsil 1917 toimus Tartus esimene eesti üliõpilaste kongress, kus peafookus oli eesti teaduse arengul ja üliõpilaste rollil revolutsiooni-järgsel Venemaal. Kongress lõppes mitmete resolutsioonide vastuvõtmisega, millest on pikemalt kirjutatud alapeatükis „Eesti üliõpilaste hariduspoliitilised seisukohad“.¹¹⁰ Siiski ei anna ei resolutsioonid ega arutelude protokollid alust arvata, et seal oleks soome-ugri osakonna küsimust arutatud. Juuli esimestel päevadel toimus Tallinnas Estonia kontserdisaalis Laaguse mainitud Eesti rahvuskongress. Kongressi olulisemaks otsuseks peetakse Eesti osariigi nõudmist föderatiivses Vene riigis.¹¹¹ Muuhulgas arutati kongressil ka haridusküsimusi, sõna võtsid Artur Vallner, Jüri Annusson, Villem Ernits, Oskar Kallas ja Friedrich Volrad Mikkelsaar. Arutluste kokkuvõtted ilmusid nii „Postimehes“¹¹² kui „Tallinna Teatajas“¹¹³. Haridusküsimuste fookus oli seal eestikeelse üldharidussüsteemi nõudmisel. Kusjuures eraldi on välja toodud, et kõik poliitilised jõud olid ühel nõul, et üleminek peab toimuma võimalikult kiiresti. Eriti kriitilise sõnavõtuga esines Tartumaa rahvakoolide inspektor Mikkelsaar, kes leidis, et seni pole vaatamata muutunud oludele tegelikus koolielus veel midagi muutunud. Kõrghariduse küsimuses võttis sõna Villem Ernits, kes soovitas nõuda Tartu ülikooli juurde eestikeelsete õppetoolide loomist. Kongressi kokkuvõtetest ei selgu, kas see ka otsuseks vormistatud sai ja tegelikult polnud ka kongressi otsused õiguslikult siduvad. Siiski oli tegemist ühe olulisema kogunemisega, kus ligi 600

---

¹⁰⁷ Laagus, Eesti Ülikool Tartus..., lk 184.

¹⁰⁸ *Ibid*, lk 185.

¹⁰⁹ Eesti ülikooli algus, lk 19.

¹¹⁰ Kongressi resolutsioonid avaldati Üliõpilaste Lehes nr 7–8 1917, lk 203–204.

¹¹¹ Toomas Karjahärm. Eesti saavutab autonoomia. Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Peatoim. Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa 2010, lk 417.

¹¹² Rahvuskongress Tallinnas. Teine päev. Postimees nr 151 08.07 1917, lk 2.

¹¹³ Eesti rahvuskongress. Tallinna Teataja, nr 147 06.07 1917, lk 3.

delegaati sõnastasid mitmed eestlaste tulevikusihiid. Isegi, kui ülikooli küsimus ei pälvinud seal suurt tähelepanu, peeti seda arutamiseks siiski piisavalt oluliseks.

Niisiis jääb küsimus, kes ja millal täpselt esitas 1917. aastal Tartu ülikoolile nõudmise soome-ugri keelte osakonna rajamiseks. Rahvusrarhiivis on Eesti Ajutise Maavalitsuse arhiivis dokument pealkirjaga „*Докладная записка об основании Уральского Отделения при Историко-Филологическом Факультет Юрьевского Университета*“¹¹⁴ („Ettekanne Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-filosoofia teaduskonna juures uraali keelte osakonna asutamisest“). Samas arhivaalis leidub ära kiri kaaskirjast Tartu Ülikooli nõukogule, mis võtab sama teema lühidalt kokku.¹¹⁵ Ettekandele ega kaaskirjale kuupäeva pole lisatud, kuid allakirjutajatena on märgitud esimene eesti akadeemiline kongress, Eesti Kirjanduse Selts, Eesti Rahva Muuseum, Eesti Noorsoo Kasvatuse Selts ja Eesti Kooliõpetajate Keskliit. Ettekandest selgub, et küsimust on arutatud 25.–27. märtsil Tartus toimunud esimesel akadeemilisel kongressil, 7.–9. aprillil Tartus ja Tallinnas toimunud rahvahariduse kongressidel, 26. aprillil Tartu ülikooli uues anatoomikumis toimunud Gustav Suitsu korraldatud spetsiaalsel koosolekul aga ka laiemalt eesti seltsides ja ajakirjanduses. Et Eesti Kooliõpetajate Keskliit loodi 27. mail¹¹⁶ ei saa dokument varasem olla, samas pole arutluskohana mainitud ei II rahvahariduse kongressi, mis toimus sama aasta 20.–23. juunil ega rahvuskongressi, mis lubab teha oletuse, et dokument on ülikoolile esitatud juunis 1917.

Ettepanek nägi ette Tartu ülikooli ajaloo- ja keeleteaduskonna juurde soome-ugri osakonna loomise, mille koosseisu pidanuks kuuluma kuus õppetooli ja kaks lektorikohta. Osakonna õppekeeleks nõuti eesti keelt, kuna selle valdkonnaga tegelevad tudengid pidanuks eriala mõistmiseks niikuinii eesti keelt valdama. Samas sooviti jätta võimalus õpetada üldaineid vene keeles juhul, kui nendele on kuulajaid ka teistelt erialadelt. Osakonna loomise vajadust põhjendati kahe keskse argumendiga. Esiteks oli puudus kõrgema haridusega eesti keele õpetajatest. Selle ülesande täitmiseks oli ainumõeldav koht Tartu ülikooli ajaloo- ja keeleteaduskond. Teise põhjendusena toodi välja vajadus teaduslikult läbi uurida Eesti Rahva Muuseumi ja Eesti Kirjanduse Seltsi eesti etnograafia ja folkloori alased materjalid. See andnuks olulise panuse nii teaduse üldisesse arengusse kui toetanuks sarnaste materjalide süstematiseeritud kogumist.¹¹⁷ Oleks ettepanek leidnud tunnustust, oleks see märkinud esimese eesti õppekeelega struktuuriüksuse loomist Tartu ülikooli koosseisu. Vaatamata

---

¹¹⁴ *Докладная записка об основании Уральского Отделения при Историко-Филологическом Факультет Юрьевского Университета*. RA.ERA.4419.1.81, 1 10–11.

¹¹⁵ *Совету Профессоров Юрьевского Университета*. RA.ERA.4419.1.81, 19.

¹¹⁶ Rannap. Eesti kooli ja pedagoogika kronoloogia, lk 84.

¹¹⁷ RA.ERA.4419.1.81, 1 10–11.

ebaõnnestumisele oli see esimene katse muuta ülikooliõpe osaliseltki eestikeelseks. Seetõttu võib ettepanekut lugeda oluliseks tähiseks eestikeelse ülikoolihariduse mõtte kujunemise loos. Omamoodi huvitav on tõsiasi, et samal ajal Tartus toimunud rahvahariduse kongressiga toimus ka Petrogradis ülevenemaaline kooliõpetajate kongress, millest võttis osa ka ajutise valitsuse haridusminister Aleksandr Manuilov. Manuilov ütles, et haridusministeerium on otsustanud lisaks alg- ja keskkoolides rahvakeele maksmapanekule ka ülikoolide juures rahvakeelte- ja teaduste õppetoolid asutada.¹¹⁸ Pole teada, kas suures ühiskondlikus segaduses ei jõudnud see otsus Tartu ülikooli, otsustati seda ülikooli autonoomiat ettekäändeks tuues eirata või lihtsalt ei jõutud õppetooli loomisega tegelema hakata. Teatavat umbusku ministeeriumi võimekusse avaldasid kongressil ka eestlastest delegaadid Jüri Annusson ja Julius Seljamaa, kes ministri sõnavõtu järel püüdsid seletada, et Baltikumis pole mainitud otsused ja seisukohad nii üheselt omaks võetud ja rakendust leidnud. Nad rõhutasid haridusministrile, et iga rahvuse enesemääramisõigus Venemaal¹¹⁹ peab tähendama ka õigust oma koolile algkoolist kõrgkoolini välja.¹²⁰

3.2. Eesti üliõpilaste hariduspoliitilised seisukohad

Ajal, mil Tartu ülikoolis valitses võõras võim olid olulised eesti keele ja mõtte kandjad eestlastest tudengid. Kui sajandivahetusel oli Tartu ülikoolis eestlastest tudengeid 4.5%, siis 1914 oli see juba 18% ning 1918. aastal ligi 42%. Koos mujal õppijatega oli eestlastel umbes 0.8 üliõpilast 1000 elaniku kohta, mis oli enam-vähem võrreldav Soomega ja suhtarvuliselt üks kõrgemaid näitajaid maailmas.¹²¹ Kui veel sajandivahetusel oli Eesti Üliõpilaste Selts ainuke ametlik Eesti tudengiorganisatsioon, siis tudengite hulga kasv viis ka mitmete uute organisatsioonide loomiseni – nii oli 1918. aastaks EÜSi kõrval Tartus kuus eestlastest tudengeid koondavat organisatsiooni, nende hulgas ka 1911. aastal loodud esimene naisorganisatsioon Tartu Eesti Naisüliõpilaste Selts.¹²²

Vaatamata erinevate huvide ja seltskondade järgi eraldumisele, pidasid eesti üliõpilased siiski vajalikuks tähtsamaid küsimusi ühiselt arutada. Üheks selliseks koostöövormiks kujunes 1914.

---

¹¹⁸ Ülevenemaaline kooliõpetajate kongress. Kasvatus ja haridus, nr 3–4 1917, lk 117–119.

¹¹⁹ Vene revolutsiooni juhtfiguur V. I. Lenin oli rahvaste enesemääramise ideed avalikult levitanud ja kaitsnud juba vähemalt 1914. aastast. Selle lähem analüüs pole käesoleva töö teema, küll aga on erinevatest 1917. aasta kongresside kokkuvõtetest näha, et seda argumenti kasutati üsna sageli kuid pigem loosunglikus vormis. Eestlaste enesemääramisest saab pikemalt lugeda nt kogumikust Iseseisvusmanifest. Artikleid, dokumente, mälestusi. Koostajad Tõnu Tannberg ja Ago Pajur. Tartu: Eesti Rahvusarhiiv 2014. Lenini põhiteesidega saab tutvuda nt siin: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/jan/x01.htm>.

¹²⁰ Ülevenemaaline kooliõpetajate kongress. Kasvatus ja haridus, nr 3–4 1917, lk 117–119.

¹²¹ Karjahärm, Sirk. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917, lk 155–156.

¹²² Korporatsioonid Fraternitas Estica (1907), Sakala (1909), Ugala (1913) ja Fraternitas Liviensis (1918), lisaks EÜS Ühendus (1906) ja Tartu Eesti Naisüliõpilaste Selts (1911). vt nt: <https://sakala.ee/teised-organisatsioonid>, 10.05 2020.

aasta jaanuaris ilmavalgust näinud Üliõpilaste Leht, mille eeskujuks oli 1913. aastal Soomes ilmuma hakanud tudengite häälekandja *Ylioppilaslehti*. Üliõpilaste Lehe asutamise ettepaneku tegi küll EÜSi vilistlane Oskar Kallas, kuid lehe loomine otsustati 19. augustil 1913 kõigi eestlaste üliõpilasorganisatsioonide (v.a korp! Fraternitas Estica) koosolekul. Üliõpilaste Leht seadis eesmärgiks esindada erinevate voolude eesti tudengeid.¹²³

Juba Üliõpilaste Lehe teises numbris tõstatas keeleteadlane Johannes Aavik eesti keele küsimuse üliõpilaskonnas. Ta möönis, et võrreldes sajandivahetusega on olukord tundmatuseeni muutunud. Omavahel eesti keeles suhtlemine on normaalsus ja nii mõnigi keskkoolilõpetaja enam saksa keelt praktiliselt ei oskagi. Aavik kutsus tudengeid olema taas ühiskonda vedav jõud, sedapuhku keeleuuendusküsimuses ja emakeele teaduslikus uurimises.¹²⁴ Kaks aastat hiljem tõstatas sama küsimuse filoloogiatudeng ja luuletaja Henrik Visnapuu, kuid väljendas seda järsemalt ja kategoorilisemalt. Ta heitis juba küpsele haritlaskonnale ette loidust korraliku eesti keele omandamisel ja kutsus üles arenevat haritlaskonda ehk tudengeid olema teenäitajad. Oma nõudmised üliõpilastele võttis ta kokku kolme punktiga – õpi emakeel teoreetiliselt ära, kasuta õpitud keelt kangekaelselt igapäevaelus ning nõua, et sinuga läbi käies kasutataks korralikku kirjakeelt.¹²⁵ Otsest tagasisidet üleskutsele pole teada, kuid siiski näitavad mõlemad, et organiseerunud eesti üliõpilaskonda peeti võimekaks kogukonnaks, millel usuti olevat võime kanda kiirete muutuste ajal tavalisest suuremat ühiskondliku panuse koormat.

Üliõpilaste endi diskussioonide fookus kippus olema küsimusel, kas tudengid peaksid aktiivselt poliitilises elus kaasa lööma või pühendumata rohkem teadusele. Samas mõtlesid ja tegutsesid nad ka eesti keele ja kultuuri arendamise alal. Nii leidis näiteks 1915. aastal üliõpilaskonna ülesandeid analüüsisid Karl Preisberg, et tudengid peaksid jõud ühendama ja kas või eradotsendina palkama mõne õpetatud eestlase, kes neid Balti ajaloo alal hariks.¹²⁶ Selleni küll ei jõutud, kuid samal aastal loodi Eesti Üliõpilaste Seltside Teadusliku Töö Edendamise Kapitali põhikiri.¹²⁷ Kapitali eesmärk oli toetada eesti üliõpilaste teadustööd, kusjuures esmajärgus olid eelistatud Eestiga seonduvatel teemadel kirjutatud tööd. Töö algkeel polnud määrav, kuid nõuti eestikeelset täistõlget. Veel vedas Villem Ernits eesti üliõpilaste ühise suvesemestri korraldamise mõtet, kus peateemadeks olid planeeritud eesti keele, kultuuri ja ajaloo seotud küsimused. 1916. aastasse planeeritud ettevõtmine jäi ebakindla seisu tõttu

---

¹²³ Villem Jõuram. Üliõpilaste Lehe tekkimine ja selle sisemine korraldus. Üliõpilaste Leht nr 1 1914, lk 1–2.

¹²⁴ Johannes Aavik. Üliõpilased ja keeleküsimus. Üliõpilaste Leht nr 2 1914, lk 10–14.

¹²⁵ Henrik Visnapuu. Üliõpilaskond ja emakeel. Üliõpilaste Leht nr 5 1916, lk 119–125.

¹²⁶ Karl Preisberg. Tartu üliõpilaskonna tähtsam ülesanne. Üliõpilaste Leht nr 2 1915, lk 50–52.

¹²⁷ Eesti Üliõpilaste Organisatsioonide Teadusliku Töö Edendamise Kapitali Põhjuskiri. Üliõpilaste Leht nr 1 1916, lk 23–26.

rindel siiski toimumata.¹²⁸ Vastupidist seisukohta esindas näiteks Peterburis õppiv Karl Luts, kes leidis, et teaduseküsimumused tuleb jätta ülikoolile lahendada, organisatsioonide põhiülesanne peaks olema ikkagi noorte ettevalmistamine tulevaseks ühiskondliku töö korraldamiseks.¹²⁹

1917. aasta revolutsiooniga muutus kindlamaks üliõpilaste soov ülikoolis ja ühiskonnas toimuvasse sõna sekka öelda. Juba 25.-27. märtsil jõuti ülalmainitud esimese eesti üliõpilaste kongressini. Kongressi avades avaldas kongressi juht, korp! Sakala liige ning hilisem teatri- ja kirjanduskriitik Raimond Kangro-Pool arvamust, et on aeg jätta seltskondlike ürituste ja jooksvate küsimustega tegelemine ning koonduda rahvast juhtivaks südametunnistuseks.¹³⁰ Hilisem tuntud ajaloolane Peeter Tarvel (siis Treiberg) analüüsis kongressil üliõpilaskonna ja ühiskonna vahekorda. Ta leidis, et rahulikul ajal on üliõpilaste peamine ülesanne õppida ja seltskondlikku elu elada. Samas kriitilisel hetkel peaks üliõpilased oma nooruse ja julgusega seisma kogu rahva huvide eest.¹³¹ Sellest meeleolust oli kantud terve kongress, suur osa ajast pühendati revolutsiooni analüüsimisele, teaduse küsimusteni jõuti viimasel päeval. Eesti teadusest pidasid kõne nii Villem Ernits kui Juhan Vilms. Diskussiooni põhjustas küsimus, mil määral peaks eesti üliõpilased spetsialiseeruma ja millistel alustel teaduslikult koonduma. Tarvel oli seisukohal, et teadus on oma olemuselt rahvusvaheline, mistõttu tuleks oma eriala järgi koonduda rahvusvahelistesse erialaseltsidesse ning eesti oma organisatsioonid peaksid pühenduma tudengi ettevalmistamisele tulevaseks ühiskondlikuks tööks. Ka Vilms toetas spetsialiseerumist, kuid nägi selle peamist väärtust ahelreaktsioonis, st kui ühed spetsialiseeruvad, teevad seda ka järgmised, mis omakorda viib kõrge tasemega spetsialistide ringkondade tekkimiseni. Eriarvamusele jäi Villem Ernits, kes küll nõustus, et eesti teaduse hetkeseis on kasin, kuid leidis, et on kuhu püüelda. Tema hinnangul oleks eestlaste teadusliku jõu detsentraliseerimine erinevatesse rahvusvahelistesse seltsidesse mõjunud hävitavalt eesti oma teaduse kujuenmisele.¹³² Kongressi resolutsioonides rõhutati üliõpilaste vajadust olla ühiskondliku töö eesliinil. Otseselt hariduspoliitilisi nõudmisi ei esitatud, otsused seotud üldise poliitilise olukorraga, toetati Eesti autonoomiat ja demokraatlikke liikumisi.¹³³

Oma rahvuslikku meelsust näitasid eestlastest üliõpilased selgelt saksa okupatsiooni ajal asutatud *Landesuniversität*'i osas. 3. oktoobril 1918 esinesid ühise avaliku avaldusega Eesti

---

¹²⁸ Eesti üliõpilaste omavaheline suvesemester. Üliõpilaste Leht nr 6 1915, lk 149–152; Suvisemestri asjus. Üliõpilaste Leht nr 3–4 1916, lk 98.

¹²⁹ Karl Luts. Erapooletuse kaotamisest, seltside eesmärkidest ja töö korraldusest. Üliõpilaste Leht nr 5 1916, lk 110–114.

¹³⁰ "Üliõpilaste Lehele" käsikirjadena saadetud Eesti Üliõpilaste Kongressi kirjeldus ja kõned. RA.EAA.2463.1.6., l 4.

¹³¹ Peeter Treiberg. Üliõpilaskonna ja ühiskonna vahekord. Üliõpilaste Leht nr 7–8 1917, lk 193–194.

¹³² RA.EAA.2463.1.6., l 16–17.

¹³³ Üliõpilaste Leht nr 7–9 1917, lk 203–204.

Üliõpilaste Selts, korp! Sakala, EÜS Ühendus, Tartu Eesti Naisüliõpilaste Selts, korp! Ugala ja korp! Fraternitas Livienensis, milles teatasid, et nende liikmed saksa okupatsioonivõimude loodud Tartu ülikoolis õppima ei asu. Oma otsust põhjendati esmajoones sellega, et organisatsioonid tunnistavad Eesti pinnal ainsa seadusliku võimuna Eesti maapäeva ja selle valitsust. Samuti leiti, et nende liitumist ülikooliga võidaks käsitleda tudengite heakskiiduna sakslaste poliitilisele ja kultuurilisele survele.¹³⁴ Ainsa eestlaste tudengiorganisatsioonina jäi avaldusest kõrvale korp! Fraternitas Estica, mis põhjustas teistes suuremat pahameelt. Vastuseis lahendati alles päev enne emakeelse ülikooli avamist 29. novembril 1919, kui korp! Fraternitas Estica soostus avalikult tunnistama oma eksimust.¹³⁵ Tudengite meelekindlus on seda imetlusväärsem, et venekeelset Tartu ülikooli, mille üliõpilased nad seni olid enam ei eksisteerinud. Kuigi tudengid olid ülikooli evakueerimisele vastu, oli see siiski suures osas Venemaale Voroneži evakueeritud. 31. mail 1918 oli lõppenud veel Tartusse jäänud viimase ülikooli osa tegevus.¹³⁶

Vähemalt organiseerunud eesti üliõpilaste jaoks olid eesti keele ja teaduse teemad olulisel kohal. 1917. aastal toetati revolutsiooni ja demokraatlikke uuendusi, samas pole nende aruteludes märgata vasakpoolse revolutsioonilise maailmavaate ja Eesti asja eest võitlemise vahel vastuolu. Üliõpilaste meelsusel oli oluline roll eestikeelse ülikooli loomisel, asusid nemad kui uue ülikooli tudengid ju mõtet agaralt toetama. Lisaks pakkus üliõpilaste aktiivne tegevus ka uuele haritlaspõlvkonnale kasvulava. Paljudest sõnakatest tudengitest said hiljem iseseisva Eesti riigi nimekad teadlased ja ühiskondlikud tegelased.

3.3. Eestikeelne ülikool saab reaalsuseks

Omamoodi oli Pöllul õigus, kui ta ütles, et mõte eestikeelsest sündis koos Eesti riigiga. See avas võimaluse ise põhimõttelisi otsuseid vastu võtta ja mitte sõltuda Vene riigivõimust või venelaste ja sakslaste kontrolli all oleva ülikooli nõukogu arvamusest. Esimese konkreetse sammu eestikeelse ülikooli tegevuse alustamiseks tegi Oskar Kallas paludes Karl Laagusel 1918. aasta suvel koostada potentsiaalse Eesti ülikooli majanduslik kava. Ametlik ülikooli loomise ettevalmistus algas sama aasta 1. detsembril, kui Peeter Põld võttis Eesti Ajutise Valitsuse poolt määratud esindajana ülikooli Saksa okupatsioonivõimudelt üle. 11. detsembrist kuni 27. märtsini 1919 tegeles ülikooli ettevalmistusega Tartu Ülikooli ülevõtmise komisjon, alates 16. maist 8. juulini 1919 Tartu Ülikooli taasavamise eeltööde komisjon.¹³⁷ Viimatimainitud komisjoni ülesandeks sai ülikooli eesmärgi sõnastamine aga ka keeleküsümuse

---

¹³⁴ Tartu Eesti üliõpilaste organisatsioonide deklaratsioon Saksa okupatsioonivõimude poolt korraldatud Saksa ülikooli avamise puhul Tartus. RA.EAA.1776.1.738, 1 1–2.

¹³⁵ *Ibid*, 1 5–6.

¹³⁶ Eesti ülikooli algus, lk 19.

¹³⁷ Eesti ülikooli algus, lk 25.

lõplik lahendamise. Komisjoni esimesel koosolekul sõnastati ülikooli kolm põhilist ülesannet: teaduste arendamine, noorsoo teaduslik kasvatamine ja ühiskonnale kõrgema haridusega inimeste ettevalmistamine.¹³⁸ Teisel koosolekul otsustati määrata ülikooli ametlikuks õppe- ja asjaajamiskeeleks eesti keel. Samas mööndi kohe, et eestlaste seast pole hetkel täiskomplekti õppejõude võimalik leida, mistõttu on esimestel aastatel lubatud õppetöö ka teistes keeltes. Leiti, et välisõppejõude on kõige mõistlikum kutsuda Saksamaalt, Venemaalt ja Soomest, kusjuures eriti tuleks eelistada Soome õppejõude, sest nendele on eelduslikult eesti keele kiire omandamine kõige lihtsam. Samuti otsustati samal koosolekul, et vaba õppetegevuse ja teaduse huvides peab ülikool kuuluma küll haridusministeeriumi alla, kuid olema autonoomne.¹³⁹

Esimene eestikeelne ülikool, Eesti vabariigi Tartu ülikool, alustas oma tegevust oktoobris 1919. Esimesel semestril tuli ülikooli 351 immatrikuleeritud tudengit ja 70 vabakuulajat. Eesti keeles peeti esimesel semestril umbes 40% loengutest. Ülikooli pidulik avaaktus peeti sama aasta 1. detsembril, mida tänaseni rahvusülikooli aastapäevana tähistatakse. Oma ülikooli avamiskõnes rõhutas kuraator Peeter Põld, et eestlased võtavad väärika Tartu ülikooli enda hoole alla nagu iga teine kultuurrahvas mitte kui kerjustest matsid. Määratledes Eesti ülikooli rolli rõhutas ta Tartu ülikooli unikaalsust, olles ühelt poolt vaba rahvusvahelise teaduse keskus ja teiselt poolt Eesti ühiskonna tuiksoon, mille ülesandeks eesti noorsugu oma aadetele tutvustada.¹⁴⁰ Sarnast mõtet väljendas ka Postimehe juhtkiri, milles leiti, et Eesti riik on astunud ülikooli kiire loomisega õigele teele ja eemale nõrkadest barbarite riikidest.¹⁴¹ Selle sammuga oli jõutud täielikult eestikeelse formaalharidussüsteemini.

---

¹³⁸ TÕ taasavamise eeltööde komisjoni koosolek 16.05 1919. Eesti ülikooli algus, lk 41.

¹³⁹ TÕ taasavamise eeltööde komisjoni koosolek 26.05 1919. Eesti ülikooli algus, lk 42.

¹⁴⁰ Peeter Põld. Eesti vabariigi Tartu ülikooli avamisel. Ilmunud kogumikus Lastest tuntakse meid, lk 155–157.

¹⁴¹ Tartu Eesti ülikooli avamise puhuks. Postimees nr 265, 01.12 1919, lk 1.

Kokkuvõte

Sada aastat pärast emakeelse ülikooli avamist peame eestikeelset haridussüsteemi sisuliselt enesestmõistetavaks. Ometi sai Eesti vabariigi loomisega üheaegne üleminek eestikeelsele haridusele algkoolist ülikoolini välja teoks tänu sellele, et viiskümmend aastat oli selles suunas teadlikku tööd tehtud. Rahvajuhid juurutasid Vene riigivõimu ja baltisakslaste kiuste eestlaste seas ideed eestikeelse kõrgema hariduse vajalikkusest ja astusid võimalust mööda pidevalt selles suunas ka praktilisi samme.

Töö eesmärk oli välja selgitada, kes ja missuguste argumentidega põhjendasid eestikeelse kõrgema hariduse vajalikkust, seda nii pedagoogilisest kui ühiskondlikust lähtekohast. Samuti oli eesmärk välja selgitada, kuidas viidi mõte üksikutelt rahvajuhtidelt laiematele ühiskondlikele kihtidele ning kas selle käigus argumendid kuidagi teisesid. Kolmas eesmärk oli kindlaks teha, kas eestikeelse kõrgema hariduse mõttele eksisteeris ka opositsioon ning kui jah, siis kes seda esindas ja milliste argumentidega.

Eestikeelse kõrgema hariduse idee sündis ärkamisajal ja vahetus kontaktis Aleksandrikooli liikumisega formuleerus põhiliselt tänu Jakob Hurdale selgeks programmiks. Kasvatusteaduslikust aspektist rõhutas Hurt võõras keeles õppimise ebaloomulikkust ja aeglasemat edasijõudmist. Samuti leidis ta, et eestikeelne haridus aitaks edendada kirjavara ja grammatikat. Ühiskondliku poole pealt oli olulisim seista vastu nii sakslaste kui venelaste assimileerimispüüdlustele ja luua oma haritud inimeste kiht, sest muidu pole võimalik uute haritud põlvkondade taasloomine.

Ärkamisaja haripunkti üksmeelsusele järgnes teatav diferentseerumine eestlaste seas. Kõige rahvuslikumalt meelestatumad eestlastest haritlased koondusid Eesti Üliõpilaste Seltsi ümber, kus tegeleti teadlikult igapäevase eesti keele kõnelemise juurutamisega, samuti eesti teaduskeele arendamisega. Venestusaja surve tingis ka suurema tähelepanu riigivõimule. Selles valguses kujunes välja praktilisem mõttelaad, mis ei näinud keeles määravat rahvust säilitavat tegurit, vaid soosis kõrgema hariduse omandamist vene keeles, et osa saada parematest teenistusvõimalustest terves impeeriumis ja pääseda baltisaksluse väga kitsast mõjuruumist nii-öelda avaramatesse vaimsetesse tingimustesse. Selle mõtteviisi esimeseks mõjukamaks esindajaks oli Ado Grenzstein.

Sajandivahetusel aktiveerus EÜSis Jaan Tõnissoni, Oskar Kalda ja Peeter Põllu eestvedamisel mõtlemine eestikeelsele kõrgemale haridusele. Tõnisson nägi haridusjärje parandamises rahva elujõu olulisimat tegurit ning nõudis 1905. aastal esimese eestlaste erakonna programmis riigi kulul eestikeelsete gümnaasiumite loomist, millel oleks võrdsed õigused

kroonugümnaasiumitega. Põld mõtestas sügavamalt eestikeelse õpetuse pedagoogilist väärtust ja rõhutas tugevalt terviklikku haridust, mis sünnib vaid kodu ja kooli tihedas ja loomulikus läbikäimises. 1906. aastal jõuti esimene eestikeelse gümnaasiumi avamiseni, mis lõi haridusmaastikul pretsedendi ja avas võimaluse praktilisemaks debatiks.

Selleks ajaks polnud vaja ühelegi vähegi eestimeelsele ringkonnale põhjendada, miks eestikeelne keskharidus ideoloogiliselt väärtuslik ja noore õpitulemustele kasulik on. Kahtlejatele valmistasid muret taas praktilised küsimused, põhiliselt lõpueksam, mis tuli vene keeles sooritada ja edasiõppimise ning teenistuse leidmise probleemid. Nii tekkisid eriti Põhja-Eestis vene õppekeeleaga aga rõhutatult eestimeelse vaimuga gümnaasiumid. Rahvuslikult meelestatud ringkonnad eriti Tartu ümbruses nägid eestikeelse keskhariduse juurutamises täisväärtusliku rahvuse kujundamise olulist pidepunkti ning selgroo näitamise kohta.

Olulise murrangu tõi 1917. aasta veebruarirevolutsioon, mis küll ei tekitanud kvalitatiivset hüpet eestikeelse kõrgema hariduse ideesse, kuid muutis kardinaalselt poliitilist seisut. Uutes oludes oli võimalik senisele mõttetööle toetudes alustada üleminekut loetud eestikeelsetelt koolidelt Eesti oma haridussüsteemile. Kui keskhariduses oli oluline eeltöö tehtud, siis Tartu ülikoolis hakati 1917. aastal alles esimest korda avalikult rääkima osaliselt eestikeelsest õppes. Mitmete kongresside tulemusena sõnastatud ettepanek soome-ugri osakonnast aga ei läinud siiski veel ülikoolis läbi. Ülikooli jaoks oli murranguhetkeks iseseisvuse väljakuulutamise, kui eestikeelne ülikool osutus ühiskonnas strateegiliselt oluliseks institutsiooniks. Samas ei saa siiski alahinnata eelnevat mõttetööd, mis keskendus rohkem keskharidusele. Selle tulemusena oli olemas esiteks arvestatav hulk potentsiaalseid üliõpilasi uuele koolile, samuti teatav üldrahvalik valmisolek.

Eestikeelse kõrgema hariduse mõtte laiematesse ühiskonna kihtidesse viimisel oli otsustav pealekasvav põlvkond ehk gümnaasistid ja tudengid. Üliõpilased olid loomulikult olnud oluline jõud juba 19. sajandil. Samas 1917. aastaks oli eesti üliõpilaste ja eesti gümnaasistide hulk märgatavalt kasvanud, mis võimaldas laiapõhjalisemat organiseerumist. Nende jaoks said kokku uutes oludes üles kasvamine aga ka revolutsioonilised meeled, mis leidsid väljundi rahvuslikus võitluses, mille osaks oli ka emakeelse hariduse eest võitlemine.

Käesoleva töö maht on tingitud kitsa keskendumise eestlaste võitlusele just eestikeelse kõrgema hariduse eest. Samas ei tegutsenud eestlased kuidagi muust maailmast ära lõigatuna, mistõttu väärriks uurimist, kuidas paigutusid eestlaste argumendid üldisemasse Euroopa mõtteloo konteksti ning kuidas nende hariduspoliitilised seisukohad suhestusid laiemate maailmavaatelistele arusaamadega. Teiseks on antud töö rõhuasetus tugevalt Eesti aladel elanud eestlaste seisukohtadel, mistõttu edasises uurimistöös oleks otstarbekas vaadelda ka mujal Vene

impeeriumis elanud eestlaste haridusalaseid seisukohti. Samuti vajaks põhjalikumat käsitlust erinevate baltisaksa ringkondade ning Vene impeeriumi võimueliidi suhtumine eestlaste haridustaotlustesse.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Eesti Rahvusarhiiv (RA):

EAA. 1766 Eesti Üliõpilasseltside Liit

EAA. 2463 Ajakirja Üliõpilasleht toimetus

ERA.78 Eesti Ajutine Maanõukogu

ERA.4633 Eesti Noorsoo Rahvusliku Liidu Keskjuhatus

ERA.4419 Eesti Ajutine Maavalitsus

Publitseeritud allikad

Aadu Grenzsteini võitlus Jaan Tõnissoniga. Koostaja August Kruusberg. Tartu: Odamees 1921.

Asutava Kogu I istungjärg. Asutava Kogu 5. protokoll 29.04 1919. Loetud: <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:9937/22876/page/1>, 24.04 2020

Eesti ajaloolised kõned. Koostaja Maarja Keskpaik. Tallinn: Skymarket 2013.

Eesti ülikooli algus. Tartu Ülikooli uuestisünd rahvusülikoolina 1919. Koostaja Helmut Piirimäe. Tartu: Tartu Ülikool 1994.

Fr. R. Kreutzwaldi ja L. Koidula kirjavahetus 1867-1873. Toimetaja Eduard Erits. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus 1962.

Grenzstein, Ado. Eesti haridus. Eesti mõttelugu nr 106. Koostaja Simo Runnel. Tartu: Ilmamaa 2012.

Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad. Koostaja Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1939.

Päts, Konstantin. Eesti riik I. Eesti mõttelugu nr 27. Koostaja Toomas Karjahärm. Tartu: Ilmamaa, 1999.

Pöld, Peeter. Lastest tuntakse meid. Eesti mõttelugu nr 72. Koostaja Tõnu Tender. Tartu: Ilmamaa, 2007.

Pöld, Peeter. Valitud tööd I. Koostaja Helgi Muoni. Tartu: Eesti Akadeemiline Pedagoogika Selts, 1993.

Perioodika

Elu 1908

Elu. Pärnu väljaanne 1908

Kasvatus ja haridus 1917

Postimees 1894-1919

Sakala 1878

Uudismaa 1919

Õigus 1908

Üliõpilaste Leht 1914-1917

Kirjandus

Aru, Krista. Jaan Tõnisson – rahvajuht ja riigivanem I osa. Tartu: Rahvusarhiiv 2019.

Arukaevu, Jaanus. Ado Grenzsteini tagasitulek. *Akadeemia* nr 12 1997, lk 2467-2514.

Eesti ajalugu V. Peatoimetaja Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2010.

Eesti teaduse biograafiline leksikon. III köide. Peatoim. Jaak Aaviksoo. Tallinn: Teadusajaloo ja teadusfilosoofia Eesti Ühendus, 2013.

Elango, Aleksander *et al.* Eesti kooli ajalugu. II köide, 1860. aastaist 1917. aastani. Koostaja ja toimetaja Endel Laul. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2010.

Jansen, Ea. Eestlane muutuv asjas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Eesti ajalooarhiiv 2007.

Jansen, Ea. Vaateid rahvosluse sünniaegadesse. Tartu: Ilmamaa 2004.

Kant, Edgar. J. Westholm ja koolinoorte aktivism. Mälulaenusid 1917/18 kooliaastast J. Westholmi gümnaasiumis. *Per aspera ad astra I. Jakob Westholm ja tema kool 1907-1937.* Toronto: Westholmlaste Koondis 1985, lk 83.

Karjahärm, Toomas. Ida ja lääne vahel. Eesti-vene suhted 1850-1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998.

Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997.

Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino. Vaim ja võim: Eesti haritlaskond 1917-1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998.

Kinkar, Feliks. Eesti haridusseltside ajaloost. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996.

Kruus, Hans. Eesti Aleksandrikool. Tartu: Noor-Eesti, 1939.

- Kõpp, Juhan. Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I. Uppsala: Eesti Üliõpilaste Seltsi Kirjastus, 1955.
- Laagus, Karl. Eesti Ülikool Tartus. Memuaare ja ajaloo andmeid ülikooli arengust 1632-1932. Tartu: Postimehe kirjastus 1932.
- Lender, Elfriede. Minu lastele. Stockholm: EMP, 1967.
- Liim, Allan. Eestlaste tee keskhariduseni. *Konverentsi „Eesti keskharidus 100” kogumik*. Tartu: Haridus- ja teadusministeerium, 2006.
- Loorits, Oskar. *Yrjö-Koskinens Briefwechsel mit seinen estnischen Freunden*. Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1934. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 1936.
- Pöld, Peeter. Kultura ja rahvahariduse korraldus. *Eesti kultura I*. Koostaja Villem Reiman. Tartu: Postimees 1911, lk 127-183.
- Pöld, Peeter. Eesti kooli ajalugu. Tartu: Tartu Ülikool, 1992.
- Pöldmäe, Rudolf. Noor Jakob Hurt. Tallinn: Eesti raamat 1988.
- Reiman, Villem. Jaan Adamson. *Eesti Kultura II*. Koostaja Villem Reiman. Tartu: Postimees 1913, lk 3-90.
- Rosenthal, Heinrich. *Kulturbestrebungen des estnischen Volkes während eines Menschenalters*. Tallinn: Cordes & Schrenk, 1912
- Salupere, Malle. Postipapa. Mitmes peeglis, mitmes rollis. Tallinn: Tänapäev, 2006.
- Sirk, Väino. Visioonidest teguriks hariduspoliitikas: eesti haridusideoloogia peasuunad ja ühiskondlik organiseerumine Esimese maailmasõjani. *Acta Historica Tallinnensia*. 20. 2014, lk 74–95.
- Tamul, Sirje. Veel kord Tartu ülikooli taasavamise ja eesti keele lektori küsimusest. Ilmunud kogumikus “200 aastat eesti keele ülikooli õpet”. Koostaja Valve-Liivi Kingisepp. Tartu ülikool: 2003, lk 14-28.
- Tartu ülikooli ajalugu 1632–1982. Toimetaja Karl Siilivask. Tallinn: Periodika, 1985.
- Tuglas, Friedebert. Ado Grenzsteini lahkumine: peatükke meie ajakirjanduse ja tsensuuri ajaloost Tartu: Noor-Eesti, 1926.
- Uus katse hinnata Ado Grenzsteini rolli Eesti ajaloos. Ajaloo Instituudis 28. jaanuaril 1999 toimunud seminari ettekanded ja arutelu. *Tuna* nr 2 1999, lk 111-125.
- Vivat academia* – üliõpilasseltsid ja korporatsioonid Eestis. Peatoimetaja Helmut Piirimäe. Tartu: Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus 2007.

Internetiallikad

Eesti Biograafiline andmebaas ISIK, s.v. Harri Moora.

Loetud: <http://www2.kirmus.ee/biblioserver/isik/index.php?id=2043>, 01.05 2020

Eesti Entsüklopeedia s.v. Johanson-Pärna, Natalie.

Loetud: http://entsyklopeedia.ee/artikkel/johanson-p%C3%A4rna_natalie, 20.04 2020.

Korporatsioon Sakala kodulehekül. <https://sakala.ee/teised-organisatsioonid>, 10.05 2020.

Rannap, Heino. Eesti kooli ja pedagoogika kronoloogia. Haridus-ja teadusministeerium 2002/2012.

Loetud: https://www.hm.ee/sites/default/files/eesti_kooli_ja_pedagoogika_kronoloogia.pdf, 15.04 2020.

Summary

Development of the Estonian-language higher education thought from the Russification-era to the establishment of the Estonian National University.

In December 2019 Estonian national university celebrated its centenary. The establishment of this institution in 1919, only a year and a half after the declaration of independence, was made possible by fifty years of work preceding the event.

The goal of the paper is to find out, who, and how, argued for the necessity of Estonian-language higher education from both the pedagogical as well as the societal viewpoint. Another goal was to find out how the idea was transferred from individual thinkers to the wider population and whether the argumentation transformed in the process. The third goal was to ascertain, whether an opposition existed to an Estonian-language higher education and, if yes, who represented it and what reasoning did they bring.

The paper at hand is divided into three chapters. The first chapter begins with the programme of Estonian-language education, framed during the period of national awakening. The chapter is continued with an analysis of the effects of the russification period to the idea of Estonian-language higher education and is ended with the steps taken to establish the first Estonian-language high school.

The second chapter focuses on the development of the thought of Estonian-language secondary education from the creation of the first Estonian-language high school until the formation of the independent Republic of Estonia. The chapter discusses the pedagogical standpoints of one of the leading figures in Estonian education, Peeter Põld. The other focal point is the debate on the purposefulness of Estonian-language higher education after the creation of the first schools.

The third chapter is dedicated to the most notable steps and thought processes which led to the establishment of an Estonian-language national university on the 1st of December 1919. Special attention is paid to the voiced opinions of Estonian students on educational policy and their role in the establishment of a university that operated in their mother tongue.

The fundamental agenda for Estonian-language education was worded already during the time of national awakening and amended greatly by Jaan Tõnisson and Peeter Põld at the turn of the century. From a pedagogical aspect, it was found that studying in a foreign language hampers progress and is unnatural to a child. From a societal standpoint, it was paramount that the youth remained true to their nation and community. Additionally, higher education provided in the

mother tongue of the student, was considered a precursor to the education of the next generation and through that, the integrity of the nation.

The opposition to the attempts to establish higher education in Estonian was formed during the russification period, when the increasing influence of the state forced Estonians to think about matters on the imperial level. Ado Grenzstein argued for education in Russian during the 1890s, since he found that it would bring more economic gain and broaden the horizons for Estonians. The practicalities proved to be a strongpoint for the opposition later as well. When the first Estonian-language high schools began operating in the early 20th century, many found that although working to achieve the national ideal is a noble cause, it should be noted, that the graduation exam would still be in Russian and better career paths also require a high proficiency in Russian, which render the provision of secondary education in Estonian a nearly pointless endeavour.

The February Revolution of 1917 brought an important political breakthrough, which allowed for a transition, based on the work done thus far, from a few Estonian-language high schools to an entire Estonian education system. That was also the first time, when the transition of the Tartu University to a partially Estonian learning and research system was publicly discussed, but not yet enacted. However, the moment came with the declaration of Estonian independence, when an Estonian-language university became a strategically crucial societal institution. That year also saw a wider growth in the political activism of both university and high school students, influenced by their upbringing in an already transformed society as well as their revolutionary enthusiasm, which grew into a national struggle.

When Estonia gained its independence, a whole new chapter began for Estonian-language education, however, fifty years of previous activity allowed for a simultaneous transfer to a completely Estonian educational system with the creation of an independent republic.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Katariina Sofia Päts,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) minu loodud teose **„Eestikeelse kõrgema hariduse mõtte arenemine venestusajast rahvusülikooli loomiseni“**,

mille juhendaja on prof Pärtel Piirimäe,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Katariina Sofia Päts

20.05 2020